

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

### ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΚΟ

#### Σύνοψη-Περίληψη

Το κεφάλαιο αυτό αναλύει τον συχνά αφανή αλλά κατά περίπτωση καταλυτικό ρόλο της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών (ΠΚΠ) και των ΜΚΟ στην κατεύθυνση και παραγωγή της παγκόσμιας πολιτικής. Ειδικότερα, δεν εξετάζεται μόνο πως αυτοί λειτουργούν ως μοχλοί πίεσης, αλλά και πως δραστηριοποιούνται ολόένα και περισσότερο σε υπερεθνικό επίπεδο. Αν και με όρους παραδοσιακής κατανόησης της ισχύος ο ρόλος τους εκλαμβάνεται ως περιορισμένος, στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται πως η φύση των παγκόσμιων προβλημάτων, καθώς και τα υφιστάμενα κενά στη δομή της παγκόσμιας διακυβέρνησης, επιτρέπουν στην ΠΚΠ και τις ΜΚΟ ευρύτερα περιθώρια ανάληψης πρωτοβουλιών, δημιουργίας συμμαχιών και εξάσκησης πίεσης προς την κατεύθυνση παροχής παγκόσμιων δημόσιων αγαθών και βελτίωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης.

#### Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) απολαμβάνουν μια πρωτοφανή επίδραση και εμπλέκονται σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, που εκτείνονται από τη διεθνή ασφάλεια ως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον. Κινητοποιούν σημαντικά αποθέματα «ήρεμης» δύναμης για να επηρεάσουν την ατζέντα και τους κανόνες των εθνικών και διεθνών πολιτικών, εντοπίζουν τα προβλήματα που αγνοούνται, διαδίδουν οικουμενικές αξίες και κανόνες, εκπροσωπούν τους αδύναμους, ασκούν επιρροή στους κρατικούς και διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα παγκόσμιας πολιτικής. Η αυξανόμενη παρουσία τους, ωστόσο, έχει δημιουργήσει ερωτήματα σχετικά με την «αδυναμία» των ΜΚΟ να λογοδοτούν για τη σκοπιμότητα, την υλοποίηση και τα αποτελέσματα των δράσεων τους. Ειδικότερα:

- Αποτελούν όντως οι ΜΚΟ παράγοντα διαμόρφωσης των διεθνών σχέσεων;
- Από πού αντλούν νομιμοποίηση για να συμμετέχουν στις διεθνείς σχέσεις;
- Αποτελούν φορείς αντιπροσώπευσης των πολιτών; Αν ναι, γιατί;

Τα ερωτήματα αυτά οφείλονται κυρίως στην παγιωμένη κρατο-κεντρική αντίληψη ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι δομημένες με βάση το σύστημα των κυρίαρχων κρατών, όπου οι κυβερνήσεις είναι οι κύριοι δρώντες. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι διεθνείς σχέσεις είναι μια διαδικασία επικοινωνίας, διαπραγμάτευσης και πληροφόρησης μόνο μεταξύ των κρατών, που περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από την κοινότητα των αντιπροσώπων του κράτους στα υπουργεία εξωτερικών και τις μόνιμες αντιπροσωπείες στους διεθνείς οργανισμούς. Τα κράτη δρουν ως φύλακες, ελέγχοντας τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ εσωτερικού και διεθνούς περιβάλλοντος (Mearsheimer, 1994; Bolton, 2004). Επομένως, όταν άλλοι παράγοντες συμμετέχουν στις διεθνείς σχέσεις, αυτό συμβαίνει στον βαθμό που το επιτρέπουν οι κυβερνήσεις. Γι' αυτό, οι ΜΚΟ θεωρούνται αναποτελεσματικές και ελεγχόμενες, χωρίς αυτόνομη δύναμη (Gorg & Hirsch, 1998; Martens 2001). Δικαιολογείται, όμως, μια τέτοια ανάλυση του ρόλου των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις; Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να προσεγγίσουμε την παρουσία και τη λειτουργία τους;

Ο στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι τριπλός. Πρώτον, επιχειρεί να αποσαφηνίσει την έννοια και τον ρόλο των ΜΚΟ. Δεύτερον, αποπειράται να αντικρούσει τη θέση για την υποτιθέμενη έλλειψη νομιμοποίησης των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις. Τρίτον, επιδιώκει να αναλύσει και υποβάλλοντας σε κριτικό έλεγχο την κρατο-κεντρική αντίληψη, την παρουσία των ΜΚΟ ως διεθνικό (transnational) φαινόμενο που αναδιαμορφώνει τις συνθήκες για την οργάνωση της παγκόσμιας διακυβέρνησης (global governance). Αυτή η θεώρηση μας υποχρεώνει να δεχθούμε ότι το κράτος δεν είναι πλέον η αποκλειστική αρχή στη μελέτη και κατανόηση των διεθνών σχέσεων. Οι διεθνείς σχέσεις, που η άσκησή τους κάποτε ήταν αποκλειστικό προνόμιο του έθνους-κράτους, επηρεάζονται καθημερινά από εξελίξεις στο πεδίο της μη κυβερνητικής δράσης, που προκύπτουν από παγκόσμια πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και οικολογικά ζητήματα. Οι ΜΚΟ μεταβάλλουν τον τρόπο οργάνωσης και συμμετοχής στις διεθνείς σχέσεις, συνεισφέρουν στην εμφάνιση και ανάδειξη διεθνικών μορφών πολιτικής δράσης και αμφισβητούν την ηγεμονία των κρατών στη χάραξη πολιτικής.

## Ορίζοντας τις ΜΚΟ και την ΠΚΠ

Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ορισμός για τις ΜΚΟ, καθώς η ευρεία χρήση του όρου έχει αποδειχτεί εμπόδιο στον ικανοποιητικό ορισμό του (Vakil, 1997). Ο όρος «μη κυβερνητική οργάνωση» βρισκόμενος στον αντίποδα των κυβερνητικών οργανώσεων, καλύπτει μια τεράστια ποικιλία θεσμών: από ενώσεις εθελοντών, φιλανθρωπικά σωματεία, αναπτυξιακούς οργανισμούς μέχρι κινήματα για την ειρήνη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μια ΜΚΟ μπορεί να είναι μια μη κερδοσκοπική, εθελοντική οργάνωση που παρέχει ανθρωπιστικές ή αναπτυξιακές υπηρεσίες είτε στα μέλη της είτε σε άλλους ανθρώπους σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο, μια οργάνωση που ασχολείται με τη ριζική αντιμετώπιση των προβλημάτων, προσπαθώντας να βελτιώσει την ποιότητα ζωής ιδιαίτερα των φτωχών, των καταπιεσμένων, των περιθωριοποιημένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, μια οργάνωση ή ομάδα ανθρώπων που εργάζεται με συγκεκριμένο σκοπό, με στόχο να επιφέρει μια επιθυμητή αλλαγή σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, περιοχή, χώρα ή κατάσταση.

Με την ευρύτερή του σημασία, ο χαρακτηρισμός «μη κυβερνητικός» μπορεί να αποδοθεί σε οποιονδήποτε εθελοντικό και ανοιχτό θεσμό που επιτελεί μια δημόσια λειτουργία χωρίς να εντάσσεται στην κυβέρνηση ή στο πεδίο που αυτή εργάζεται. Η διατύπωση αυτή περιλαμβάνει σχεδόν κάθε είδους ομάδα εκτός από ιδιωτικές επιχειρήσεις, επαναστατικές ή τρομοκρατικές ομάδες και πολιτικά κόμματα. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, οι ΜΚΟ (Φραγκονικολόπουλος, 2007: 40):

- Έχουν θεσμική οντότητα
- Είναι ιδιωτικής πρωτοβουλίας, θεσμικά ανεξάρτητες από το κράτος και τα πολιτικά κόμματα
- Δεν αποφέρουν οικονομικά οφέλη στα στελέχη τους
- Είναι αυτόνομες και έχουν τον αποκλειστικό έλεγχο των υποθέσεών τους
- Έχουν εθελοντικό χαρακτήρα, δηλαδή προσελκύουν εθελοντική προσφορά ή χρηματικές συνεισφορές από ανθρώπους που συνεργάζονται σε μόνιμη βάση για έναν κοινό σκοπό, διαφορετικό της απόκτησης αξιωμάτων ή χρημάτων, ή της εγκληματικής δραστηριότητας.

Ωστόσο, και για τις ανάγκες της ανάλυσής μας, μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά.

Πρώτον, ότι οι ΜΚΟ συμμετέχουν ενεργά στη διεθνή σκηνή εδώ και δύο αιώνες. Ήδη από τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα υπήρχαν ΜΚΟ που αγωνίζονταν για την κατάργηση του δουλεμπορίου και κατά της κλειτοριδεκτομής στην Αφρική. Το φεμινιστικό κίνημα στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα διεκδικούσε το δικαίωμα ψήφου για τις γυναίκες και το ειρηνιστικά κινήματα πίεζαν για τον αφοπλισμό. Την ίδια περίοδο πολλές ΜΚΟ συνέβαλαν στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση διεθνών θεσμών (Charnovitz, 1997).

Δεύτερον, ότι η προέλευση του όρου «μη κυβερνητική οργάνωση» είναι διεθνής. Όταν 132 ΜΚΟ αποφάσισαν να συνεργαστούν μεταξύ τους το 1910, το έπραξαν με την επωνυμία «Σωματείο Διεθνών Ενώσεων». Η Κοινωνία των Εθνών έκανε αναφορά στη σχέση της με «ιδιωτικές οργανώσεις», παρόλο που πολλές από αυτές τις οργανώσεις αυτοαποκαλούνταν τότε «διεθνή ιδρύματα», «διεθνείς ενώσεις» ή απλώς «διεθνείς οργανώσεις». Αν και το πρώτο σχέδιο του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ δεν περιλάμβανε καμία αναφορά στη διατήρηση συνεργασίας με αυτές τις ενώσεις και οργανώσεις, περίπου 1000 ΜΚΟ, κυρίως από τις ΗΠΑ, άσκησαν πίεση ώστε αυτό να διορθωθεί στη Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο το 1945, με την οποία ιδρύθηκε επίσημα ο ΟΗΕ. Οι ομάδες αυτές κατάφεραν όχι μόνο να περιληφθεί πρόβλεψη για τη σύσφιξη και την επισημοποίηση των σχέσεων που είχε συνάψει παλαιότερα η Κοινωνία των Εθνών με ιδιωτικές οργανώσεις, αλλά και ενίσχυσαν ιδιαίτερα το ρόλο του ΟΗΕ σε οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, και αναβάθμισαν το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC) σε σημαντικό όργανο του ΟΗΕ.

Συγκεκριμένα, εισάχθηκε νέα ορολογία που διαφοροποίησε τις ΜΚΟ από όλους τους υπόλοιπους φορείς με τους οποίους θα συνεργάζονταν το ECOSOC. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 70 «ειδικευμένοι φορείς, κατοχυρωμένοι με διακυβερνητική συμφωνία», θα μπορούσαν στο εξής «να συμμετέχουν, χωρίς δικαίωμα ψήφου, στις συνεδριάσεις του οργάνου», ενώ το άρθρο 71 αναφέρεται ρητά σε «μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να αναλάβουν «συμβουλευτικό ρόλο». Έτσι, ο όρος «μη κυβερνητική οργάνωση» εντάχθηκε στην ορολογία του ΟΗΕ και πέρασε σε ευρεία χρήση, ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και μετά (Willets 2002). Είναι ενδεικτικό ότι ενώ το 1948 ο ΟΗΕ κατάρτισε μια λίστα 48 ΜΚΟ επιφορτισμένων με τη συνεργασία και την παροχή συμβουλών στο ECOSOC, το 2010 στην ίδια λίστα είχαν καταγραφεί πάνω από 3000 οργανώσεις, με διαφορετικό βαθμό συμμετοχής και

πρόσβασης στα κέντρα λήψης αποφάσεων του ΟΗΕ (βλ. <http://www.statista.com/statistics/268357/changes-in-the-number-of-ngos-orldwide-since-1948/>).

Τρίτον, οι ΜΚΟ αναπτύσσονται, δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται μεταξύ τους και με τρίτους πέρα από τα καθιερωμένα πολιτικά και αντιπροσωπευτικά πλαίσια, και χωρίς να υπάγονται σε ένα ομοιόμορφο ρυθμιστικό πλαίσιο. Αν και στερούνται τους οικονομικούς και πολιτικούς πόρους που διαθέτουν τα περισσότερα κράτη, κινητοποιούν σημαντικά αποθέματα «ήρεμης» δύναμης (quiet power) για να επηρεάσουν την ατζέντα και τους κανόνες των διεθνών σχέσεων (Florini, 2000). Δεν αντλούν τη δύναμή τους από τη βία ή τον εξαναγκασμό, αλλά από τη μεταξύ τους διασύνδεση. Μέσω διεθνικών δικτύων και συνασπισμών μοιράζονται την πληροφόρηση και την τεχνογνωσία (Yanacopoulos, 2005), διασχίζουν τα εθνικά σύνορα και εμπλέκονται σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, που εκτείνονται από τη διεθνή ασφάλεια ως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον (Keck & Sikkink, 1998). Η εξέλιξη αυτή όχι μόνο συμβάλλει στην ανάπτυξη μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, αλλά υποδηλώνει επίσης ότι η έννοια (και ο ρόλος, βλ. επόμενη ενότητα) των ΜΚΟ δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από το πλαίσιο της νέας πραγματικότητας στην παγκόσμια πολιτική.

Η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από την εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση. Η έννοια είναι πολυδιάστατη και έχει παραγάγει πολλές θεωρήσεις (Held & McGrew, 2007). Όπως ισχυρίζεται και ο Scholte (1997), η έννοια είναι τόσο ευρεία που είναι δύσκολο να οριστεί αποτελεσματικά. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποιες κοινές συνιστώσες. Ο Harris (1993: 757) την ορίζει ως «ένα σύνολο διαδικασιών που φέρνουν τους ανθρώπους και τους τόπους εγγύτερα». Η επικοινωνία των ανθρώπων από διαφορετικά μέρη γίνεται πιο συχνή και τακτική, και εσωκλείει μία ευρύτερη γκάμα δραστηριοτήτων. Όπως σωστά διατείνεται ο Castells (2008: 81), δεν συμμετέχουν όλοι και όλα στην παγκοσμιοποίηση, και δεν αποτελούν όλοι και όλα μέρος της (Castells, 2008: 81). Ωστόσο, τα παγκόσμια δίκτυα που δομούν τον πλανήτη επηρεάζουν τους πάντες και τα πάντα. Αυτά περιλαμβάνουν τις παγκόσμιες αγορές, την παγκόσμια παραγωγή και διαχείριση των αγαθών και των υπηρεσιών, το διεθνές εμπόριο, την παγκόσμια μετακίνηση των μεταναστών και των προσφύγων, τα παγκόσμια δίκτυα επιστήμης και τεχνολογίας, τα παγκόσμια ΜΜΕ και τις παγκόσμιες πολιτιστικές βιομηχανίες.

Ακόμη, όπως σημειώνει ο Beck (2006), τα κρίσιμα ζητήματα για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και των κυβερνήσεων σε κάθε χώρα διαμορφώνονται σε σημαντικό βαθμό από παγκόσμιες αλληλεξαρτημένες διαδικασίες που εντοπίζονται πέρα από το πεδίο των κατ' επιφάνεια κυρίαρχων, εδαφικά προσδιορισμένων κρατών, παράγουν νέες μορφές πολιτικής και εμπεδώνουν τη διεθνή συνεργασία. Τα έθνη-κράτη αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερες δυσκολίες στην αντιμετώπιση και διαχείριση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που ενθαρρύνει τις κυβερνήσεις να συνεργάζονται και να οικοδομούν ένα δίκτυο διεθνών θεσμών και υπερεθνικών οργανισμών. Αν και δεν υφίσταται μια παγκόσμια κυβέρνηση, έχει οικοδομηθεί ένα σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης στο οποίο τα κράτη ολοένα και περισσότερο δεσμεύονται από μία σειρά συμφωνιών, συνθηκών και κανόνων διεθνικού χαρακτήρα.

Αυτή η εντεινόμενη αίσθηση της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των ΜΜΕ, έχει μετατοπίσει τα ενδιαφέροντα και τις αξίες των πολιτών από το εθνικό στο παγκόσμιο πεδίο, διαμορφώνοντας μία παγκόσμια δημόσια σφαίρα στην οποία η γνώση και η πληροφορία, οι πολιτικές αξίες, τα ήθη και ο τρόπος ζωής αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής και αυξητικά αυτονομούνται από το πλαίσιο των εθνών-κρατών (Volkmer, 2003). Πιο συγκεκριμένα, ο πολλαπλασιασμός των παγκόσμιων δικτύων ενημέρωσης, όπως το CNN, το BBC, το Al Jazeera και οι δορυφορικές τεχνολογίες διανέμουν ψυχαγωγικό και πολιτικό περιεχόμενο σε παγκόσμια κλίμακα. Η διάδοση του διαδικτύου και της κινητής επικοινωνίας διευκολύνουν την ανάπτυξη της «μαζικής αυτοεπικοινωνίας» που συνδέει το τοπικό με το παγκόσμιο. Το σύστημα επικοινωνίας της βιομηχανικής εποχής χαρακτηριζόταν από τη μαζική μετάδοση μονόδρομων μηνυμάτων από έναν προς πολλούς. Το επικοινωνιακό θεμέλιο του σύγχρονου κόσμου είναι το παγκόσμιο δίκτυο οριζόντιων δικτύων επικοινωνίας που περιλαμβάνουν την ποικιλότροπη ανταλλαγή διαδραστικών μηνυμάτων από πολλούς σε πολλούς (Castells, 2007: 246-48).

Αυτό δεν σημαίνει ότι το επικοινωνιακό πεδίο δε διαμορφώνεται από τις κυβερνήσεις και τους παγκόσμιους επιχειρηματικούς κολοσσούς. Θα ήταν, όμως, λανθασμένο να αγνοούμε το ρόλο που διαδραματίζουν τα ΜΜΕ στη δημιουργία μιας παγκόσμιας πολιτικής πλατφόρμας για τους διεθνείς ακτιβιστές και τα διεθνικά κινήματα. Με τη χρήση του διαδικτύου και των παραδοσιακών μέσων, κυρίως μέσω της δημιουργίας γεγονότων που στέλνουν ηχηρές εικόνες και μηνύματα, οι παγκόσμιοι ακτιβιστές

προκαλούν τη συζήτηση για τους λόγους και τους τρόπους της παγκοσμιοποίησης και τα σχετιζόμενα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα.

Στο πλαίσιο αυτό ο όρος ΠΚΠ χρησιμοποιείται τα τελευταία είκοσι χρόνια και νοηματοδοτεί αρκετές διαφορετικές, και συχνά αντιτιθέμενες, μορφές οργάνωσης και δράσης. Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, υπάρχει γενική ομοφωνία ότι η ΠΚΠ είναι το πεδίο στο οποίο το άτομο διαπραγματεύεται, αντιμάχεται ή διαλέγεται με τα πολιτικά και οικονομικά κέντρα των αποφάσεων. Σήμερα, τα κέντρα αυτά περιλαμβάνουν τις κυβερνήσεις, τους παγκόσμιους οικονομικούς θεσμούς και τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις (ΠΕΕ) (Kaldor, 2003). Πιο συγκεκριμένα, η ΠΚΠ βλέπει τον εαυτό της ως τη δύναμη που αντιπαλεύει τους συσχετισμούς ισχύος, τις ανισοβαρείς επιπτώσεις και τις μη υπόλογες διαδικασίες παραγωγής πολιτικής της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, η οποία έχει θεσμοθετήσει μία συντριπτική υπεροχή των οικονομικών μηχανισμών, των αγορών και των εταιρειών απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα, τις κοινωνικές ανάγκες και τις περιβαλλοντικές απειλές» (Castells, 2007). Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αποτελεί μία κριτική της διαχείρισης του κόσμου από τους εξουσιάζοντες, μία έκφραση της κρίσης νομιμότητας και της μειωμένης ικανότητας των κυβερνήσεων και των διακυβερνητικών οργανισμών να διαχειρίζονται και να αμβλύνουν παγκόσμια προβλήματα. Περιγράφεται καλύτερα από αυτό στο οποίο αντιτίθεται, τις αξίες και τα ενδιαφέροντα που κυριαρχούν στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, παρά αποτελεί μία ενιαία ιδεολογία (Rucht, 2003).

Ο αγώνας και η στόχευση της ΠΚΠ, πάντως, διαφοροποιείται από κινήματα του παρελθόντος που επικεντρώνονταν αποκλειστικά στην πάλη των τάξεων και των εργατών με το κεφάλαιο. Κεντρικής σημασίας για την ΠΚΠ είναι η κατασκευή μίας συλλογικής ταυτότητας, η ανάπτυξη ενός εναλλακτικού αντιηγεμονικού πόλου με στόχο την αλλαγή των αξιών, της νοοτροπίας και της συμπεριφοράς των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο (Langman, 2005). Η ΠΚΠ, έτσι, αποτελεί τη σφαίρα στην οποία συνάπτονται διασυννοριακές σχέσεις ανάμεσα σε ετερογενείς ΜΚΟ, όπως αυτές που αγωνίζονται κατά της παγκοσμιοποίησης, αυτές που πιέζουν για την προστασία του περιβάλλοντος, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη βιώσιμη ανάπτυξη του

αναπτυσσόμενου κόσμου, που όμως μοιράζονται την ίδια ανησυχία για τα παγκόσμια ζητήματα, καθώς και την ανάγκη για συλλογική και ευέλικτη δράση πέρα από τον έλεγχο των κρατών και των αγορών (Pianta, 2003). Η ΠΚΠ αποτελεί ένα εναλλακτικό εγχείρημα παγκοσμιοποίησης από κάτω, μέσα από το οποίο οι ΜΚΟ στοχεύουν στην ελαχιστοποίηση της βίας, στη μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας, στην πραγμάτωση κοινωνικής και πολιτικής δικαιοσύνης, καθώς και στην προστασία του περιβάλλοντος (Falk, 1997). Η φύση αυτών των ζητημάτων, όπως αναλύεται στην επόμενη ενότητα, ευνοεί τη δημιουργία μιας αίσθησης παγκόσμιας αλληλεγγύης, συνείδησης και ταύτισης, που υπερβαίνει το κράτος και τη συμβατική πολιτική ισχύος.

## **Παγκόσμια συνείδηση και ταύτιση**

Έτσι, και ενώ οι κυβερνήσεις συχνά περιορίζονται από τα εδαφικά τους σύνορα, η ΠΚΠ παρέχει το μη γεωγραφικό τόπο όπου μπορούν να συναντηθούν οι ΜΚΟ και όπου μπορούν να γεννηθούν νέες ταυτότητες και νέες μορφές ταύτισης και συνείδησης, οι οποίες δεν περιορίζονται από τα εδαφικά σύνορα. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω (Φραγκονικολόπουλος, 2007:95-137):

- 1) Της προώθησης της διεθνικής αλληλεγγύης και της διεθνικής προοπτικής, που είναι απαραίτητες για να αντιμετωπιστούν οι απειλές της ανθρώπινης ασφάλειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το περιβάλλον και η σημαντική δράση των ΜΚΟ όπως η Friends of the Earth, η World Rainforest Movement, η Greenpeace και η Climate Action Network. Αξιόλογη είναι και η παρουσία ΜΚΟ στον χώρο της ανάπτυξης του αναπτυσσόμενου, με σημαντικότερο παράδειγμα αυτό της Oxfam International. Σημαντική είναι και η παρουσία των ΜΚΟ στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με σημαντική δράση στο χώρο της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας (Save the Children, Γιατροί Χωρίς Σύνορα), την προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Διεθνής Αμνηστία), την παρακολούθηση εκλογών (International Foundation for Election Systems) και τη διαμεσολάβηση σε συγκρούσεις (International Crisis Group, International Alert).
- 2) Του πειραματισμού με νέες μορφές διεθνικής οργάνωσης και κινητοποίησης. Η ολοένα και μεγαλύτερη ανάδειξη απεδαφικοποιημένων ζητημάτων που άπτονται της ποιότητας ζωής, της παγκόσμιας ασφάλειας και της τρωτότητας, ωθεί τους ανθρώπους στην αναζήτηση σχημάτων που παρέχουν όχι μόνο νέα και ανταγωνιστικά κέντρα εξουσίας, αλλά και διαχέουν αποτελεσματικότερα

την εξουσία αντιστεκόμενα στη γραφειοκρατία και αναπτύσσοντας πιο αυθόρμητες, συναισθηματικές και αποκεντρωμένες μορφές οργάνωσης (Della Porta & Mosca, 2005; Diebert, 2000; Fenton, 2007; Juris, 2005). Σχήματα που προωθούν συγκεκριμένους στόχους, αναγνωρίζουν τη σημασία της αυτόνομης έκφρασης και της ευελιξίας και υιοθετούν ένα πολιτικό ύφος που τα διαχωρίζει από τα καθιερωμένα κανάλια πολιτικής δράσης και επικοινωνίας.

Η χρήση του Διαδικτύου κατά της Πολυμερούς Συμφωνίας για τις Επενδύσεις (Multilateral Agreement on Investment/MAI) αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα (Diebert, 2000). Το 1995 οι χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) άρχισαν τις κεκλεισμένων των θυρών διαπραγματεύσεις για τη MAI, με σκοπό να διαμορφώσουν ένα παγκόσμιο ρυθμιστικό πλαίσιο για τις επενδύσεις. Σκοπός των διαπραγματεύσεων ήταν να σταματήσουν οι κυβερνήσεις να ευνοούν τους δικούς τους επενδυτές και να αποσυρθούν οι περιορισμοί που ίσχυαν για τις επενδύσεις πολυεθνικών εταιρειών στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ωστόσο, όλα άλλαξαν το Φεβρουάριο του 1997, όταν ένα προσχέδιο του κειμένου της συμφωνίας διέρρευσε στη μη κυβερνητική οργάνωση *Public Citizen* (Ουάσιγκτον), και αμέσως κυκλοφόρησε στο Διαδίκτυο. Ξαφνικά, ένα έγγραφο εργασίας που επεξεργάζονταν 29 κράτη ήταν στη διάθεση οποιουδήποτε διέθετε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και πρόσβαση στο Διαδίκτυο.

Αυτό που ακολούθησε θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ενέδρα» 600 μη κυβερνητικών οργανώσεων σε 70 χώρες, που εξέφρασαν ζωνή αντίθεση στη συμφωνία. Η «μάχη» δόθηκε κυρίως στο Διαδίκτυο, όπου δημοσιεύονταν τα διαδοχικά προσχέδια της συμφωνίας αλλά και αναλύσεις, και εκκλήσεις για δράση. Συγκεκριμένα, το Διαδίκτυο επιτέλεσε τρεις βασικές λειτουργίες στη δράση των μη κυβερνητικών οργανώσεων κατά της MAI (Walter, 2001; Kobrin, 1998). Καταρχήν, το Ίντερνέτ ήταν καθοριστικό για την άμεση επικοινωνία μεταξύ των μελών του μη κυβερνητικού δικτύου κατά της MAI, που ήταν διασκορπισμένα σε πολλά κράτη στον ανεπτυγμένο αλλά και στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Την καρδιά αυτής της προσπάθειας αποτελούσαν ηλεκτρονικές λίστες επικοινωνίας που παρείχαν πληροφόρηση στους συμμετέχοντες σε όλο τον κόσμο. Οι τρεις κυριότερες ήταν η λίστα STOP-MAI της Αυστραλίας, η λίστα MAI-Not του *Public Citizen's Group* στις Ηνωμένες Πολιτείες και η λίστα MAI-Not της Οτάβας. Δεύτερον, σημαντική ήταν η χρήση του Διαδικτύου για τη δημοσίευση πληροφοριών σχετικά με τη MAI –και την άποψη των ακτιβιστών για τη MAI– στην ευρύτερη κοινότητα χρηστών του Ίντερνέτ. Πολλοί ιστότοποι κατά της MAI, όπως του *Preamble Collective*, του *Public Citizen*, του *Polaris Institute* και του *Council of Canadians*, ήταν κεντρικοί κόμβοι πληροφόρησης, παρέχοντας ενημέρωση για την πρόοδο των διαπραγματεύσεων, εναλλακτικές ερμηνείες και εκθέσεις σχετικά με τη MAI, έδιναν συμβουλές για το πώς μπορεί κανείς να αναλάβει ακτιβιστική δράση κατά της MAI και ανακοίνωναν τη διεξαγωγή συγκεντρώσεων και εκδηλώσεων διαμαρτυρίας. Τέλος, το Διαδίκτυο χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο άσκησης πίεσης σε πολιτικούς και διαμορφωτές πολιτικής στα κράτη-μέλη του ΟΟΣΑ. Σε πολλούς ιστότοπους ήταν διαθέσιμες οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις μελών αρκετών κοινοβουλίων και κρατικών αντιπροσώπων. Επίσης, πολλοί ιστότοποι περιείχαν επιστολές που εξέφραζαν ανησυχία για την έγκριση της συμφωνίας, οι οποίες μπορούσαν να αποσταλούν με το πάτημα ενός κουμπιού. Ο χρόνος και ο τρόπος διεξαγωγής σημαντικών επίσημων συναντήσεων σχετικά με τη MAI ανακοινώνονταν εγκαίρως, ώστε να είναι δυνατός ο στρατηγικός συντονισμός των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας, ενώ ανακοινώνονταν πληροφορίες ακόμα και για τη διεξαγωγή συναντήσεων κορυφής άσχετων με τη MAI, έτσι ώστε οι ακτιβιστές να έχουν την ευκαιρία να διαδηλώσουν.

Υπό την πίεση αυτών των δραστηριοτήτων, οι διαπραγματεύσεις της MAI κατέρρευσαν το Δεκέμβριο του 1998, καθώς το μη κυβερνητικό δίκτυο υποχρέωσε τους πολιτικούς και τις κυβερνήσεις να εξετάσουν προσεκτικά την προτεινόμενη συμφωνία. Μάλιστα, στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων υπήρξε στενή συνεργασία και συντονισμός ανάμεσα σε οργανώσεις του δικτύου και τις κυβερνήσεις που προσπαθούσαν να εμποδίσουν ή να αλλάξουν τη συμφωνία. Η Γαλλική κυβέρνηση, για παράδειγμα, χρησιμοποίησε τα επιχειρήματα του δικτύου τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, και οι επιφυλάξεις της στον ΟΟΣΑ, όπως εκφράστηκαν στην έκθεση *Lalumiere*, βασίστηκαν στα επιχειρήματα των ακτιβιστών.

Κατά συνέπεια, η «εμπλοκή» του Διαδικτύου δεν είναι μόνο χρήσιμη αλλά και καθοριστική. Προσφέρει φτηνή, ελεύθερη, απρόσκοπτη, αμφίδρομη και διαδραστική ροή των πληροφοριών σε υπερτοπική εμβέλεια. Αντανακλά τα δυναμικά χαρακτηριστικά της «απεντοπισμένης συλλογικής δράσης» (Μηλιώνη, 2006: 228-266), τα οποία είναι:

- Η συγκρότηση χαλαρών δικτυωμένων δικτυακών δομών μεταξύ ετερόκλητων ομάδων και φορέων (Clark & Themudo, 2005; Kahn & Kellner, 2004).

- Η άμεση κινητοποίηση σε γεγονότα και η διεθνοποίηση της συλλογικής πολιτικής δράσης (Vasi, 2006; Bennett, Givens & Willnat, 2004).
- Η διάχυση και νομιμοποίηση ενός ευρύτερου φάσματος και απόψεων και πληροφοριών (Bennett, 2003; Postmes & Brunsting, 2002).

Όσο περισσότερο εντείνονται οι διασυνοριακές συνδέσεις των ΜΚΟ, τόσο αυξάνεται η ικανότητα του διαδικτύου να διεθνοποιεί τους αγώνες τους και να οικοδομεί συνασπισμούς που διαπερνούν το έθνος-κράτος (Frangonikolopoulos, 2012). Παρατηρούνται τρεις διαφορετικοί τύποι διεθνοποίησης των ακτιβιστικών δράσεων:

- Ο πρώτος είναι οργανωμένος και ενοποιημένος σε διεθνικό επίπεδο, με τα μέλη των ΜΚΟ που διαμένουν σε διάφορες χώρες να έχουν ως στόχο τη μεταφορά τοπικών ζητημάτων και προβλημάτων στο επίπεδο της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Ενδεικτική είναι η δράση του International Action Network Small Arms (IANSA). Με τη συμμετοχή σε αυτό περισσότερων από 500 εθνικών ομάδων σε σχεδόν εκατό χώρες, τον Ιούλιο του 2001 το δίκτυο συνέβαλε καθοριστικά στο να υψώσουν και να ενώσουν τις φωνές τους όλες αυτές οι ομάδες στη «Διάσκεψη του ΟΗΕ για τα Όπλα Μικρού Διαμετρήματος» στη Νέα Υόρκη, την πρώτη παγκόσμια συνάντηση για το ζήτημα αυτό. Συγκεκριμένα, το δίκτυο βοήθησε ώστε οι ομάδες από χώρες που αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα με τα όπλα να συμμετάσχουν στις προπαρασκευαστικές συναντήσεις και στη Διάσκεψη. Διευκόλυνε και στον συντονισμό των δραστηριοτήτων των ομάδων αυτών. Μάλιστα, οι ομάδες κλήθηκαν να κάνουν παρουσιάσεις και, σε μερικές περιπτώσεις, ακόμη και να συνδιαλεχτούν με τα κράτη στα διάφορα πάνελ (Krause, 2002).
- Στον δεύτερο τύπο ακτιβισμού ο όρος διεθνικός προσφέρει ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς. Η Indymedia ανήκει σ' αυτόν τον τύπο ακτιβισμού. Δημιουργήθηκε από ακτιβιστές στο Seattle το 1999 για να προσφέρει εναλλακτική κάλυψη στις εκδηλώσεις και τα παρεπόμενα των διαμαρτυριών που τα παραδοσιακά ΜΜΕ δεν προσφέρουν. Σήμερα έχει μεταμορφωθεί σε μία παγκόσμια, διαδραστική ειδησεογραφική ιστοσελίδα με έναν ταχέως αυξανόμενο αριθμό μελών και περισσότερα από εκατόν πενήντα εθνικά κέντρα που λειτουργούν σε περισσότερες από πενήντα χώρες. Αν και υπάρχει μία γενική ομοιογένεια στην αρχιτεκτονική της ιστοσελίδας και στο πολιτικό ήθος που πρεσβεύει, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των τοπικών ομάδων, που περιλαμβάνουν, αλλά δεν εξαντλούνται, στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που σχετίζονται με την εκδοτική πολιτική και τα κριτήρια για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους (Pickard, 2006).
- Στον τρίτο τύπο ακτιβισμού διεθνικές συζητήσεις και μέθοδοι δράσης «εισάγονται» και προσαρμόζονται στο τοπικό και εθνικό πλαίσιο. Ενδεικτική είναι η κατάληψη του δάσους του Lappersfort στο Βέλγιο τον Αύγουστο του 2001. Ακτιβιστές κατέλαβαν το δάσος με στόχο να αποτρέψουν την απονίκωση του προκειμένου να κατασκευαστεί ένας δρόμος και βιομηχανικές εγκαταστάσεις, για την κατασκευή των οποίων η πολυεθνική εταιρία Tractebel είχε λάβει έγκριση από τις τοπικές αρχές. Επιπρόσθετα, οι ακτιβιστές δημιούργησαν τη δική τους ιστοσελίδα, στην οποία οι πολίτες μπορούσαν να βρουν πληροφορίες για το ζήτημα. Συνέδεσαν τον αγώνα τους με την ευρύτερη μάχη κατά του νεο-φιλελευθερισμού και του παγκόσμιου καπιταλισμού, εξασφαλίζοντας την υποστήριξη ενός μεγάλου συνασπισμού κοινωνικών κινημάτων στην υφήλιο. Το αποτέλεσμα ήταν η επαγρύπνηση και επιμονή του συνασπισμού αυτού να αποτρέψει την καταστροφή του δάσους (Cammaerts, 2007: 272-281).

3) Της δημιουργίας εναλλακτικών χώρων άσκησης της παγκόσμιας πολιτικής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό των «παράλληλων συνόδων κορυφής» (Pianta, 2001). Οι παράλληλες συνόδους:

- Οργανώνονται από εθνικές και διεθνείς ΜΚΟ, με παγκόσμια συμμετοχή
- Συμπίπτουν χρονικά ή σχετίζονται με επίσημες συνόδους κυβερνήσεων ή διακυβερνητικών οργανισμών
- Ασχολούνται με τα ίδια ζητήματα που ασχολούνται και τα κράτη, με κριτική στάση απέναντι στην πολιτική τους
- Χρησιμοποιούν τη δημόσια πληροφόρηση και ανάλυση, την πολιτική κινητοποίηση και διαμαρτυρία.

Ορόσημα στην πορεία τους ήταν εκείνη του Σιάτλ (ΗΠΑ) στις 30 Νοεμβρίου 1999, κατά τη διάρκεια της συνόδου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Περίπου 60.000 άνθρωποι, υπό την καθοδήγηση 700 ΜΚΟ, κατέκλυσαν τους δρόμους της αμερικανικής πόλης, για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στην νεοφιλελεύθερη οικονομική παγκοσμιοποίηση. Η συγκέντρωση τους είχε άμεση επίδραση στη διεξαγωγή και το αποτέλεσμα της επίσημης συνόδου, η οποία απέτυχε στην προσπάθεια της να θέσει την ατζέντα ενός πιθανού νέου γύρου παγκόσμιων εμπορικών δραστηριοτήτων (Kaldor, 2000; Gill, 2000).

Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί και το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, που ξεκίνησε ως έκφραση αντίθεσης στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός. Το ενδιαφέρον του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ (ΠΚΦ) επικεντρώνεται σε ζητήματα που αφορούν τον πόλεμο και την ειρήνη, τα ΜΜΕ και τον πολιτισμό, τη δημοκρατία και την οικολογία, και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πρόκειται για ένα χώρο επεξεργασίας εναλλακτικών προτάσεων για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, έναν χώρο που ενθαρρύνει έναν νέο τρόπο αντίληψης του παγκόσμιου πολιτικού χώρου, της παγκόσμιας πολιτικής και της ιδιότητας του πολίτη. Αυτό απαιτεί σεβασμό στη διαφορετικότητα, με σεβασμό όχι μόνο στην υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών και των προκαταλήψεων που χωρίζουν τις διάφορες ΜΚΟ και τα άτομα που συμμετέχουν, αλλά και στη λειτουργία ενός «εκκολαπτηρίου ιδεών» μέσω του οποίου υπάρχει η ελπίδα ότι θα γεννηθούν νέες πρωτοβουλίες για τη δημιουργία ενός «διαφορετικού κόσμου» (Shepard, 2004; Grzybowski, 2006; Sen, 2004).

Παρατηρούμε, λοιπόν, τη συγκρότηση μιας παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας, μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, στην οποία οι ΜΚΟ συμμετέχουν ελεύθερα, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, και συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Με αυτή την έννοια, οι ΜΚΟ όχι μόνο ανταποκρίνονται στις σύγχρονες προκλήσεις καθιερώνοντας υπερεθνικούς δεσμούς, αλλά και έχουν αναδειχτεί σε κύριο δρώντα της «ήσυχης επανάστασης» (Annan, 1998) που αναδιαμορφώνει τις συνθήκες για την οργάνωση μιας αποτελεσματικής και νομιμοποιημένης παγκόσμιας πολιτικής.

## Το ζήτημα της νομιμότητας

Η αύξηση της παρουσίας και της επίδρασης των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις, ωστόσο, έχει εγείρει ερωτήματα σχετικά με τη νομιμοποίησή τους. Κατηγορούνται για έλλειψη λογοδοσίας, διαφάνειας και ενημέρωσης, καθώς και για ανεξέλεγκτη και μη αντιπροσωπευτική συμπεριφορά (Kovach et al, 2003). Οι βασικές θέσεις των επικριτών των ΜΚΟ είναι δύο:

Πρώτον, ότι τα κράτη και οι κυβερνήσεις λογοδοτούν (στους ψηφοφόρους), ενώ αντίθετα οι ΜΚΟ λειτουργούν ανεξέλεγκτα. Η αλήθεια είναι ότι με ελάχιστες εξαιρέσεις τα επιτελεία των ΜΚΟ δεν είναι επίσημα εκλεγμένα ούτε άμεσα υπόλογα στα μέλη, τα οποία είναι απίθανο να έχουν πλήρη γνώση της ατζέντας της οργάνωσης ή να συμμετέχουν στη διαμόρφωσή της. Επιπλέον, ενώ οι ΜΚΟ αυτοπαρουσιάζονται ως πρωτεργάτες στον αγώνα της διαφάνειας, πολλές φορές υστερούν στον τομέα αυτό. Διστάζουν να δώσουν στη δημοσιότητα τα ονόματα των μελών τους, τα οικονομικά τους στοιχεία ή αξιολογήσεις του έργου τους, ενώ όχι σπάνια βρίσκονται μπλεγμένες σε σκάνδαλα. Τα ηγετικά στελέχη των ΜΚΟ έχουν στη διάθεσή τους τις συνδρομές των μελών και άλλα κεφάλαια, με ελάχιστες δεσμεύσεις, και μπορούν να ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν χιλιάδες ή εκατομμύρια μέλη, τα οποία, στην ουσία, ελάχιστα ελέγχουν τους εκπροσώπους τους. Η κατάσταση αυτή κηλιδώνει την εικόνα των ΜΚΟ και ενισχύει εκείνους που αμφισβητούν τη νομιμοποίηση της συμμετοχής στην παγκόσμια πολιτική (Scholte, 2004).

Δεύτερον, ότι η συμμετοχή των ΜΚΟ στην παγκόσμια πολιτική είναι ρυθμισμένη, καθώς είναι ένα προνόμιο που παραχωρείται από τα κράτη. Για εκείνους που επιμένουν στην κρατοκεντρική αντίληψη της παγκόσμιας πολιτικής, ο ρόλος των ΜΚΟ μπορεί να είναι, στην καλύτερη περίπτωση, δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με αυτόν των κρατών και των κυβερνήσεων. Η παρουσία των ΜΚΟ στις παγκόσμιες υποθέσεις απορρίπτεται ως επιφανειακή. Τα κράτη χρησιμοποιούν τις ΜΚΟ για την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Οι ΜΚΟ λειτουργούν συμπληρωματικά και βοηθητικά στη διαδικασία νομιμοποίησης της πολιτικής των κυβερνήσεων. Ενθαρρύνονται από το κρατοκεντρικό σύστημα, το οποίο προσφέρει τους πόρους και τις ευκαιρίες για το σχηματισμό και τη δράση των ΜΚΟ στην παγκόσμια πολιτική (Martens, 2001; Anderson, 2000; Chandhoke, 2002). Η παρουσία και συμμετοχή των ΜΚΟ προσδίδει νομιμοποίηση στα κράτη και ενισχύει τη δυναμική των κυβερνήσεων σε υλικό, τεχνοκρατικό και πολιτικό επίπεδο (ειδικότερα σε περιοχές ανθρωπιστικών και αναπτυξιακών κρίσεων/ συγκρούσεων). Για να επιτύχουν αυτούς τους στόχους, ωστόσο, οι ΜΚΟ πρέπει να χρηματοδοτηθούν (Cooley & Ron, 2002), με αποτέλεσμα να

υπάρχουν στο χώρο των ΜΚΟ οργανώσεις που διαθέτουν περισσότερους πόρους και μεγαλύτερη πρόσβαση στους κύκλους της κρατικής και διακυβερνητικής πολιτικής.

Δυσπιστία προκαλεί και το γεγονός ότι στην προσπάθεια αναζήτησης πόρων γνωστές (και πολλές φορές άγνωστες) ΜΚΟ δημιουργούν σχέσεις εξάρτησης με τους ισχυρούς του status quo, με αποτέλεσμα να μετατρέπουν τη λογική του εθελοντισμού σε επιχειρηματική λογική. Η ανασφάλεια που δημιουργείται από την ανάγκη οικονομικής επιβίωσης εξαναγκάζουν τις ΜΚΟ στον ανταγωνισμό μεταξύ τους για το «κυνήγι» των κυβερνητικών και διακυβερνητικών προγραμμάτων. Μάλιστα, αρκετές ΜΚΟ δεν παρέχουν ενημέρωση ή αξιολόγηση σχετικά με θέματα που μπορεί να εγείρουν σοβαρά ερωτήματα για τον τρόπο δράσης και την αποτελεσματικότητά τους, καθώς αισθάνονται ότι δεν είναι σε θέση να μιλούν ανοιχτά ή να ασκούν κριτική, καθώς η συνέχιση της ύπαρξης ή της ανάπτυξής τους εξαρτάται από την χρηματοδότηση των δωρητών (Wallace, 2003).

Αυτό σημαίνει, ωστόσο, ότι οι στόχοι και τα αποτελέσματα των δράσεων των ΜΚΟ καθορίζονται στο πλαίσιο της χρηματοδότησης, με αποτέλεσμα να μετατρέπονται σε οργανώσεις που υπηρετούν συγκεκριμένα γεωπολιτικά συμφέροντα και συγκεκριμένες ιδεολογίες. Σημαίνει, επίσης, ότι η ανάγκη των ΜΚΟ για προβολή συχνά τις οδηγεί να ενδιαφέρονται περισσότερο για θεαματικές, «θορυβώδεις» κρίσεις στις οποίες επικεντρώνεται περισσότερο το ενδιαφέρον των ΜΜΕ και των μεγάλων δυνάμεων, και λιγότερο για «ξεχασμένες» από τον κόσμο κρίσεις που είναι εξίσου σοβαρές. Οι μικρότερες τοπικές ΜΚΟ που δεν συντάσσονται με τους δυτικούς υπέρμαχους της «δημοκρατίας» και της «ανάπτυξης», περιθωριοποιούνται ή αναγκάζονται να προσαρμοστούν στον ανταγωνισμό για τα κονδύλια. Συμβιβάζονται και επικεντρώνονται στη χρηματοδότηση, και αποπροσανατολίζονται από το στόχο τους. Έχουν, όπως συχνά επισημαίνεται, «εξημερωθεί» υπό το βάρος της ανάγκης για επιβίωση (Kaldor, 2003; Gibelman & Gelman, 1999).

Είναι λογικό, λοιπόν, πολλοί αναλυτές να αμφισβητούν τη νομιμότητα των ΜΚΟ. Οι περισσότερες ΜΚΟ, υπογραμμίζουν, είναι κλειστές και χρηματοδοτούμενες ομάδες, και δεν εκπροσωπούν το δημόσιο συμφέρον. Ενώ τα κράτη και οι κυβερνήσεις, όπως επισημαίνεται, λογοδοτούν στους ψηφοφόρους, οι ΜΚΟ λειτουργούν ανεξέλεγκτα και «τρέφονται» από πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Αυτό που ενδιαφέρει τα στελέχη των οργανώσεων είναι η συγκέντρωση πόρων, χωρίς να δίνεται σημασία στο τι επιθυμούν τα απλά μέλη ή ο ευρύτερος κύκλος των υποστηρικτών τους (Anderson & Rieff, 2005).

Αυτή η κριτική, ωστόσο, είναι υπερβολική ή και κακόβουλη. Παρόλο που η λειτουργία και η δράση των ΜΚΟ παρουσιάζει σημαντικές παθογένειες, οι οποίες εν μέρει δικαιολογούν την κριτική που τους ασκείται, οι ΜΚΟ δεν πρέπει να συγκρίνονται με τα κράτη και τις κυβερνήσεις. Είναι αλήθεια ότι οι ΜΚΟ διαθέτουν απόλυτη προαίρεση στην αντιπροσώπευση των μελών τους, σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερη από αυτή που απολαμβάνουν οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι. Είναι ανακριβής, ωστόσο, η άποψη ότι τα κράτη λογοδοτούν, ενώ οι ΜΚΟ όχι.

Αφενός, η θεμελιώδης αρχή ότι οι κυβερνήσεις οφείλουν να εκλέγονται, προκειμένου να ενεργούν εξ ονόματος των χωρών τους, δεν συνεπάγεται ότι οι ΜΚΟ πρέπει επίσης να εκλέγονται προκειμένου να έχουν πρόσβαση στις κυβερνήσεις και να είναι σε θέση να τους ασκούν κριτική. Αυτή η δυνατότητα απορρέει από τα πολιτικά δικαιώματα που διασφαλίζουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα. Η κοινή γνώμη είναι αυτή που αποφασίζει εάν οι ενέργειες ή η κριτική των ΜΚΟ είναι ωφέλιμες. Εξάλλου, τα επιχειρηματικά λόμπι συμμετέχουν στις διεθνείς διακρατικές οικονομικές και εμπορικές διαπραγματεύσεις και ασκούν πιέσεις, και μερικές φορές υπερβολική επιρροή στην ατζέντα, χωρίς όμως να έχουν εξουσιοδοτηθεί για αυτό από τους εργαζόμενους της εταιρείας ή από το λαό της χώρας τους (Nigli, 2003).

Αφετέρου, η ίδια άποψη υπερβάλλει ως προς το βαθμό επιτήρησης στην οποία υπόκεινται τα κράτη στις διεθνείς σχέσεις. Ασφαλώς, η συμμετοχή σε πολυμερείς οργανισμούς ενισχύει τη νομιμότητα των κρατών, ενώ ακόμη και τα ισχυρά κράτη επιδιώκουν τη συνεργασία με άλλα (Gant & Keohane, 2005). Ωστόσο, υπεύθυνη για τη λήψη αποφάσεων στις διεθνείς σχέσεις είναι κατά κανόνα η εκτελεστική εξουσία. Ελάχιστοι είναι οι πολίτες που γνωρίζουν τις θέσεις των κυβερνήσεων σε φόρουμ όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO, και πολύ λιγότεροι καθορίζουν την ψήφο τους με βάση αυτές τις θέσεις. Επιπλέον, στις διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες που προκύπτουν από αυτές, οι κυβερνήσεις λειτουργούν ταυτόχρονα ως νομοθετική, εκτελεστική και μερικές φορές δικαστική εξουσία, χωρίς να υπάρχει έλεγχος. Τα αποτελέσματα αυτών των διαπραγματεύσεων, ειδικά στον οικονομικό τομέα, προηγούνται της εθνικής νομοθεσίας χωρίς να είναι σε θέση η κοινή γνώμη, οι ομάδες συμφερόντων και το εθνικό κοινοβούλιο της κάθε χώρας να ασκήσουν το ουσιαστικό δικαίωμα της διαβούλευσης. Το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις εκλέγονται εσωτερικά δεν αρκεί για να νομιμοποιήσει την εκτενή διεθνή δραστηριότητά τους

(Warner, 2002α). Πρόκειται για το έλλειμμα δημοκρατίας στις διεθνείς σχέσεις που έχει αποτελέσει παράγοντα για την εμφάνιση πολλών ΜΚΟ (Falk, 1997; Lipschutz, 1992).

Οι ΜΚΟ αντλούν τη νομιμότητά τους από νομικές και ηθικές πηγές και τροφοδοτούνται από απτές και μη πηγές. Οι ΜΚΟ αντλούν νομιμότητα ενεργώντας σύννομα με την κυβερνητική νομοθεσία. Σε διεθνές επίπεδο, η νομιμότητά τους θεμελιώνεται στη Χάρτα του ΟΗΕ. Επιπλέον, οι ΜΚΟ δικαιούνται να ισχυρίζονται ότι εργάζονται υπέρ του διεθνούς δικαίου καθώς στα πλαίσια της δράσης τους στους τομείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρωπιστικής και αναπτυξιακής βοήθειας λειτουργούν με βάση και σε σχέση με το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο και το δίκαιο περί προσφύγων. Ωστόσο, η νομιμότητα των ΜΚΟ που μάχονται για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισόρροπη ανάπτυξη δεν προέρχεται απλά από την αναγνώριση του δικαίου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και από την ηθική βάση των στόχων για τους οποίους αγωνίζονται. Μία αποστολή που έχει στόχο να περιορίσει ή να τερματίσει τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πηγάζει άμεσα από τις ηθικές αρχές της ισότητας των ανθρώπων, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της αμεροληψίας, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της προσωπικής και συλλογικής ευθύνης. Αυτή η ηθική αποστολή παρέχει στις ΜΚΟ μία ηθική νομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση αυτή υλοποιείται όταν οι ΜΚΟ λαμβάνουν απτή υποστήριξη από τους ανθρώπους που επιχειρούν να βοηθήσουν, είτε αυτοί είναι μέλη είτε είναι υποστηρικτές. Ακόμη και στις οργανώσεις που δεν έχουν μέλη, η οικονομική υποστήριξη προέρχεται από το κοινό. Άτομα, επίσης, που προσφέρουν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στις ΜΚΟ, συμβάλλουν, και ταυτόχρονα αποτελούν απτή απόδειξη, της νομιμότητάς των ΜΚΟ. Η νομιμότητα εκπορεύεται επίσης από την καλή απόδοση. ΜΚΟ των οποίων η δράση φέρνει αποτελέσματα λαμβάνουν μεγαλύτερη υλική υποστήριξη. Ως εθελοντικές οργανώσεις, οι ΜΚΟ εξαρτώνται από τα άτομα που επιλέγουν να ανήκουν σε αυτές, να εργαστούν για αυτές, να τις χρηματοδοτήσουν και να τις ακούσουν. Η ύπαρξή τους εξαρτάται από τη φήμη και την αξιοπιστία τους, γι' αυτό και η παροχή ανακριβών ή παραπλανητικών πληροφοριών απειλεί τη θεμελιακή βάση των ΜΚΟ (Slim, 2002).

Οι ΜΚΟ λειτουργούν σε ένα παγκόσμιο/αλληλεξαρτώμενο περιβάλλον που απαιτεί συνεργασίες/δικτύωση. Με τη μεταξύ τους διασύνδεση οι ΜΚΟ μοιράζονται την πληροφόρηση/τεχνογνωσία, αποφεύγοντας την επικάλυψη των δράσεων και εξοικονομώντας πόρους. Αυτοί οι δεσμοί απαιτούν συνεργασία και συντονισμό. Η συνεργασία συνεπάγεται και υποχώρηση της αυτονομίας και διαπραγμάτευση των διαφορών στις προτεραιότητες, την ανάλυση, τη στρατηγική και την τακτική. Οι συνεργασίες αυτές στηρίζονται στη νομιμοποίηση που τους παρέχει η οικουμενική διάσταση της δράσης τους. Οι ΜΚΟ απευθύνονται σε ένα ευρύ ακροατήριο που χωρίζεται από φυσικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αποστάσεις και διαδίδουν μια ευαισθησία που καθοδηγεί τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο απέναντι στα παγκόσμια δημόσια αγαθά, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος, η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη και η διατήρηση της ειρήνης. Τα αγαθά αυτά δεν έχουν αποκλειστικούς διαχειριστές, ξεπερνούν τα σύνορα των κρατών και τον ζήλοτυπο τρόπο με τον οποίο προφυλάσσουν την κυριαρχία τους (Maragia, 2002).

Σε συνθήκες πιεστικών παγκοσμίων προβλημάτων, οι ΜΚΟ παράγουν και διαχέουν πληροφορίες, προωθούν λύσεις, προτείνουν αλλαγές, χρησιμοποιούν τακτικές πειθούς και πίεσης, για να αλλάξουν οι μέθοδοι δράσης των κρατών και των διακυβερνητικών θεσμών. Αποσυνδεδεμένες από την έννοια της κυριαρχίας (Rosenau, 1995; Ruggie, 2001), απεικονίζουν και ερμηνεύουν τα προβλήματα ως ζητήματα που αφορούν ολόκληρη την ανθρωπότητα. Απευθύνονται σε ένα ευρύ ακροατήριο που χωρίζεται από φυσικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αποστάσεις και διαδίδουν μια ευαισθησία που καθοδηγεί τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο απέναντι στα παγκόσμια δημόσια αγαθά.

Τα παγκόσμια δημόσια αγαθά, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος, η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη και η διατήρηση της ειρήνης, δεν έχουν αποκλειστικούς διαχειριστές. Τα οφέλη τους υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα, τις πληθυσμιακές ομάδες, ακόμη και τις γενιές (Kaul, Conceicao, Le Goulven & Mendoza, 2003). Οι χώρες και το ευρύ κοινό προσδοκούν ότι τα παγκόσμια δημόσια αγαθά ακριβώς επειδή μας αφορούν και μας επηρεάζουν όλους, πρέπει να διασφαλίζονται μέσα από συμμετοχικές και δίκαιες διαδικασίες. Όλοι επιθυμούν να τεθεί ένα τέλος σε ασθένειες όπως το AIDS, όλοι θέλουν να συμμετέχουν σε μια ισότιμη και σταθερή παγκόσμια οικονομία, όλοι θέλουν να απολαμβάνουν τη φύση, όλοι θέλουν να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και όλοι επιθυμούν τη διατήρηση της ειρήνης. Αυτές οι προσδοκίες συνιστούν παγκόσμια δημόσια αγαθά και η διάθεσή τους δεν μπορεί πλέον να επαφίεται αποκλειστικά στο σύστημα των κρατών.

Εξαιρετικό παράδειγμα της σχέσης ανάμεσα στο τοπικό/εθνικό και το παγκόσμιο αποτελεί και η ελληνική μη κυβερνητική εκστρατεία «Ένα Σχολείο για την Τσιάπας». Με ελληνικά σχέδια και χρήματα που συγκεντρώθηκαν την περίοδο 2000-2004, 22 ελληνικές «ομάδες αλληλεγγύης» έχτισαν στη μέση της ζούγκλας, στην περιοχή Κουλέμπρα του Μεξικού, ένα Κέντρο Επιμόρφωσης Δασκάλων. Πρόκειται για ένα συγκρότημα εγκαταστάσεων 1.600 τ.μ., το οποίο αποτελείται από έξι αίθουσες διδασκαλίας, κοιτώνες για τους δασκάλους και τους εκπαιδευτές τους, βιβλιοθήκη, μαγειρείο, χώρους υγιεινής καθώς και ένα γήπεδο μπάσκετ. Αφορμή για την πρωτοβουλία των 22 ομάδων ήταν μια διπλωματική εργασία που παρουσιάστηκε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 2000. Το εγχείρημα αυτό, όταν η Ελλάδα αποθέωνε τα σύγχρονα «ολυμπιακά ιδεώδη», αποτέλεσε μια κίνηση στον αντίποδα του «Αθήνα 2004» και υπέδειξε ότι υπάρχει και άλλος τρόπος συνύπαρξης και επικοινωνίας των λαών (Ιός Κυριακής, 2004).

Από την άλλη μεριά, τέτοιου είδους πρακτικές αποδεικνύουν ότι οι διεθνείς σχέσεις δεν μπορούν πλέον να εκλαμβάνονται ως χώρος όπου λειτουργούν μόνο τα κράτη. Η αλλαγή φαίνεται να είναι η μόνη σταθερά σε έναν κόσμο που αλλάζει διαρκώς και οι ιεραρχικές κρατο-κεντρικές γραφειοκρατικές δομές δε διαθέτουν τη γνώση και την απαραίτητη ευελιξία για να ανταποκριθούν στις γεωγραφικά διάχυτες και γρήγορα μεταβαλλόμενες προκλήσεις (Castells, 2004). Η αντιμετώπιση και επίλυση των προβλημάτων απαιτεί πολύπλευρη δράση και διεύρυνση της πληροφόρησης και της σκέψης πάνω στην οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις (Esty, 1998). Αν αγνοήσουμε αυτή την πραγματικότητα, κινδυνεύουμε να παραγνωρίσουμε το ρόλο των ΜΚΟ στα ανθρώπινα δικαιώματα, την περιβαλλοντική πολιτική, την παγκόσμια οικονομία, την παγκόσμια δημόσια υγεία, όπως επίσης και την αλλαγή των προσδοκιών για τον ρόλο των πολυεθνικών εταιρειών και την προσφυγή των κρατών στη χρήση βίας. Οι ΜΚΟ συμμετέχουν σε διακυβερνητικές διασκέψεις, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διάδοση και την εφαρμογή παγκόσμιων κανόνων που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προστασία του περιβάλλοντος, τη βιώσιμη ανάπτυξη, την καταπολέμηση της φτώχειας και την εξάλειψη της βίας (Willets, 2011). Όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, η Διεθνής Εκστρατεία για την Απαγόρευση των Ναρκών ήταν η κινητήρια δύναμη που οδήγησε στην υιοθέτηση της Συνθήκης Απαγόρευσης των Ναρκών το 1998, ενώ ο ρόλος του Συνασπισμού ΜΚΟ για ένα Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο ήταν καταλυτικός στην υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1998. Χάρη στη δράση τους οι κυβερνήσεις δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται για την αντιμετώπιση προβλημάτων που συχνά οι ίδιες οι ΜΚΟ εντοπίζουν και αναδεικνύουν. Πολλές φορές, μάλιστα, έχουν επιβάλλει και φραγμούς στην τάση των πολυεθνικών εταιρειών και των κυβερνήσεων να καταστρέφουν το περιβάλλον (όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Greenpeace που εμπόδισε τη Shell να βυθίσει στον Ατλαντικό μια πλατφόρμα αποθήκευσης πετρελαίου), να συμβάλλουν στην εξαθλίωση του ανθρώπινου δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες (π.χ., εκστρατεία των ΜΚΟ κατά της παιδικής εργασίας στην Ινδία) και να καταργούν τη δυνατότητα πρόσβασης φτωχών πληθυσμών σε αναγκαία φάρμακα (π.χ. εκστρατεία των ΜΚΟ για τη διασφάλιση της πρόσβασης στα φάρμακα).

Θα ήταν λάθος, λοιπόν, να επιμείνει κανείς στην άποψη ότι οι ΜΚΟ είναι ανεξέλεγκτες και στερούνται αντιπροσωπευτικότητας. Σε σχέση με την ιδανική αντίληψη για τη λογοδοσία, τη διαφάνεια και την αντιπροσωπευτικότητα, οι περισσότερες ΜΚΟ σίγουρα υπολείπονται. Όμως, η αντιπροσωπευτικότητα των ΜΚΟ θα πρέπει να αντιπαραβάλλεται με το βαθμό δημοκρατικότητας των επίσημων θεσμών διακυβέρνησης. Οι κρατικοί και διακυβερνητικοί θεσμοί πολύ απέχουν από το να είναι αντιπροσωπευτικοί και είναι αποκομμένοι από τους πολίτες. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει, οι ΜΚΟ εμπλουτίζουν τη λειτουργία των επίσημων θεσμών με περισσότερες γνώμες και πληροφορίες. Επίσης, αν δεχτούμε ότι οι ΜΚΟ υποχρεώνουν τα κράτη να λογοδοτούν, συμβάλλουν στον εκδημοκρατισμό της πολιτικής, ιδιαίτερα καθώς υπάρχουν πολύ λίγοι μηχανισμοί ελέγχου της εθνικής-διεθνούς γραφειοκρατίας (Cullen, 2004; Janasoff, 1997). Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι οι ΜΚΟ δεν χρειάζεται να γίνουν πιο διαφανείς και αντιπροσωπευτικές. Για ηθικούς αλλά και για πρακτικούς λόγους, τα προβλήματα λογοδοσίας, διαφάνειας και αντιπροσωπευτικότητας μέσα στις ΜΚΟ πρέπει να εξεταστούν και να αντιμετωπιστούν.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Θα μπορούσαν να συστήσουν εσωτερικούς μηχανισμούς ελέγχου και αναφοράς σχετικά με την απόδοσή τους σε ζητήματα πρόσβασης και αντιπροσώπευσης. Σημαντικό, επίσης, θα ήταν οι ΜΚΟ να παρέχουν στοιχεία για την απόδοσή τους και να λογοδοτούν για τα αποτελέσματα της δράσης τους. Ειδικότερα, να αξιολογούν και να υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με την απόδοσή τους, και να μαθαίνουν από την εκπλήρωση ή όχι των ευθυνών τους προς εκείνους που υποστηρίζουν ότι υπηρετούν. Ένας άλλος μηχανισμός για την προώθηση της λογοδοσίας των ΜΚΟ θα μπορούσε να είναι η τήρηση ενός αυτορυθμιστικού κώδικα δεοντολογίας. Πέρα, όμως, από τη βελτίωση της διοίκησης και της διαφάνειας, οι ΜΚΟ θα πρέπει να είναι σαφείς ως προς το ποιος κάνει τι, και ποιες αρχές κρύβονται πίσω από τη δράση

## Δράση, στρατηγική και ρόλος

Οι μελετητές έχουν δημιουργήσει έναν πολύ ευρύ κατάλογο για το τι κάνουν οι ΜΚΟ και πως λειτουργούν στο πλαίσιο της ΠΚΠ. Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας, μπορούμε να συνοψίσουμε τα βασικά είδη δράσης που αναλαμβάνουν οι ΜΚΟ, άλλοτε σε συνεργασία με τα κράτη και άλλοτε όχι, ως εξής (Φραγκονικολόπουλος, 2007:137-206):

1. Εντοπίζουν τα παγκόσμια προβλήματα που αγνοούνται
2. Διαδίδουν παγκόσμιες αξίες και κανόνες
3. Εκπροσωπούν τους αδύναμους
4. Ασκούν επιρροή στους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς
5. Αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα παγκόσμιας πολιτικής και διακυβέρνησης

## Ανάδειξη των προβλημάτων

Οι ΜΚΟ διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Είναι συχνά οι πρώτες που εντοπίζουν τα παγκόσμια προβλήματα που δεν θίγονται ή δεν επιλύονται από τις υπάρχουσες κρατικές και διακυβερνητικές ρυθμίσεις. Έτσι, όχι μόνο διευκολύνουν τις κυβερνήσεις και το παγκόσμιο κοινό να κατανοήσουν τα σύνθετα διεθνή ζητήματα, αλλά απαιτούν και την ανάληψη δράσης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς αυτήν την κατεύθυνση αποτελεί η εκστρατεία της Greenpeace στη δεκαετία του 1980 και 1990s για την προστασία των ωκεανών (Parmentier, 2002), μέσα από την οποία πίεσε να απαγορευτεί η ρίψη πυρηνικών και χημικών αποβλήτων στους ωκεανούς. Τότε οι βιομηχανίες και τα κράτη αντιστάθηκαν. Σήμερα, όμως, και ειδικότερα μετά την κινητοποίηση της Greenpeace να μην επιτρέψει στη Shell να βυθίσει στον ωκεανό μεταχειρισμένες πλατφόρμες αποθήκευσης πετρελαίου, η πρόταση της Greenpeace αποτελεί πάγια πολιτική παγκοσμίως, καθώς η οργάνωση ανέδειξε το ζήτημα ως περιβαλλοντικό πρόβλημα παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 1995 εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες ενώθηκαν σε ένα αυθόρμητο μποϊκοτάζ των πρατηρίων Shell στην Ευρώπη, με συνέπεια να μειωθούν οι πωλήσεις κατά 50% (Parmentier, 1999).

Αυτή η δύναμη των ΜΚΟ δεν είναι πολιτική ή οικονομική. Η διάδοση πληροφοριών, η προάσπιση συγκεκριμένων αξιών και η συγκρότηση λόγου σχετικά με τα παγκόσμια προβλήματα είναι τα σημαντικότερα εργαλεία των ΜΚΟ. Η επιρροή που ασκούν οι ΜΚΟ πηγάζει από την ηθική νομιμοποίηση και την οικουμενική διάσταση της δράσης τους, που συνδέονται με τη διακήρυξη των ΜΚΟ ότι εκπροσωπούν το δημόσιο συμφέρον, σε αντίθεση με τα ιδιωτικά ή επιχειρηματικά, ή κρατικά συμφέροντα.

## Διάδοση παγκόσμιων αξιών και κανόνων

Το γεγονός ότι οι ΜΚΟ, σε αντίθεση με τα κράτη, είναι «αποσυνδεδεμένες» από την έννοια της κυριαρχίας, τους επιτρέπει να συνεισφέρουν στην ανάδειξη απεδαφικοποιημένων μορφών πολιτικής ταυτότητας και δράσης. Σε έναν κόσμο που διαρκώς μικραίνει, η παρουσία τους είναι καταλυτικής σημασίας για την εισαγωγή και τη διάδοση παγκόσμιων αξιών και κανόνων για την ερμηνεία και την αντιμετώπιση πειστικών προβλημάτων. Χάρη στη δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, για παράδειγμα, δεν είναι πλέον εύκολο για τις κυβερνήσεις και τις επιχειρήσεις να αγνοούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τις πιέσεις για την ανάληψη συντονισμένης δράσης. Ταυτόχρονα, το παγκόσμιο περιβαλλοντικό κίνημα προσφέρει νέα παραδείγματα που καθοδηγούν τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Οι ΜΚΟ παίζουν κεντρικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Προσπαθώντας να πείσουν τις

---

τους. Εφόσον οι ΜΚΟ δεν θέλουν να είναι ή να θεωρούνται υποχείρια των κυβερνήσεων, θα πρέπει να κινηθούν πέρα από τους συσχετισμούς που ευνοεί το σύστημα παροχής βοήθειας, χρηματοδότησης και προβολής των δραστηριοτήτων τους. Αν απαλλάσσονταν από την πίεση της χρηματοδότησης, οι ΜΚΟ θα μπορούσαν να επικεντρωθούν στη δουλειά τους, ελεύθερες να μοιράζονται τις ευθύνες των δραστηριοτήτων τους, τις πληροφορίες και τους πόρους, και να δημιουργήσουν αποτελεσματικότερους και διευρυσμένους συνασπισμούς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Αντί να επιζητούν η καθεμία για τον εαυτό της τη συμπάθεια και την υποστήριξη του κόσμου, οι ΜΚΟ, εξίσου οι αναπτυξιακές, οι περιβαλλοντικές και εκείνες που δραστηριοποιούνται στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καλούνται να συνεργαστούν και να επαναπροσδιορίσουν την αποστολή και τη στρατηγική τους. Η συσπείρωση γύρω από αυτούς τους κοινούς στόχους, τις κοινές εκστρατείες και τις κοινές δράσεις θα δώσει στις ΜΚΟ τη δυνατότητα να δημιουργήσουν ισχυρά διαπραγματευτικά μπλοκ τα οποία θα προβάλλουν τη δική τους ατζέντα και τις δικές τους αξίες στα ΜΜΕ, στις κυβερνήσεις και στους διακρατικούς οργανισμούς. (Φραγκονικολόπουλος, 2014).

κυβερνήσεις, τις επιχειρήσεις και τους ανθρώπους να δράσουν για την προστασία του περιβάλλοντος, συμβάλλουν στη συνειδητοποίηση της παγκόσμιας κοινής ευθύνης. Αυτή η συνειδητοποίηση υπερβαίνει πλήρως τις κυβερνήσεις και τις δομές της παραδοσιακής εθνικής και κρατο-κεντρικής πολιτικής (Park, 2005). Αυτό γίνεται φανερό σε δύο επίπεδα:

1. Στη συμβολή των ΜΚΟ στη δημιουργία πολυκεντρικών δομών διακυβέρνησης, όπως για παράδειγμα το Forest Stewardship Council, που δημιουργήθηκε το 1993 και έχει εξελιχθεί σε ένα σημαντικό δίκτυο κρατών, ΜΚΟ και επιχειρήσεων, με στόχο τον έλεγχο της αποψίλωσης των δασών και της μη-βιώσιμης δασοπονίας σε όλο τον κόσμο (Pattberg, 2005; Warner, 2000).
2. Στην αποτελεσματικότητα του παγκόσμιου περιβαλλοντικού κινήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η International River Network, που ελέγχει και πιέζει για τη μείωση της ανάμειξης που έχει η Παγκόσμια Τράπεζα στην κατασκευή μεγάλων φραγμάτων. Σημειώνεται ότι η Παγκόσμια Τράπεζα προς αυτή την κατεύθυνση έχει θέσει νέες προδιαγραφές όσον αφορά την επανεγκατάσταση των πληθυσμών που εκτοπίζονται λόγω των έργων που χρηματοδοτεί, ενθαρρύνοντας επίσης και τη δημιουργία ανεξάρτητων οργάνων που ελέγχουν την αποτελεσματικότητα των έργων και αξιολογούν εναλλακτικές επιλογές για τη βιωσιμότητα των υδάτινων πόρων και τη διαχείριση ενέργειας (Khagram, 2000).

Καταλυτική είναι και η δράση των ΜΚΟ στον τομέα των ανθρώπινων δικαιωμάτων, με χαρακτηριστικότερα παράδειγμα αυτό της Διεθνούς Αμνηστίας. Προσδιορίζουν ως κύριο στόχο τους τον έλεγχο και τη δημοσιοποίηση της κρατικής συμπεριφοράς απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα, ασκώντας πιέσεις για τη δημιουργία παγκόσμιων μηχανισμών ώστε να εξαλείφονται οι παραβιάσεις και να καθίστανται υπόλογες οι κυβερνήσεις (Gaer, 1996). Με «όπλα» την ακριβή και έγκυρη ενημέρωση και τον πειστικό λόγο, οι ΜΚΟ αγωνίζονται ώστε οι κυβερνήσεις που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα να υποστούν πιέσεις τόσο από επίσημους φορείς της παγκόσμιας πολιτικής («από πάνω») όσο και την κοινή γνώμη («από κάτω»). Γνωστή ως “boomerang effect”, η στρατηγική αυτή αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου οι αντιπολιτευόμενες ομάδες, τα κινήματα και οι ΜΚΟ ενός απολυταρχικού κράτους υπερπηδούν τους κυβερνητικούς μηχανισμούς και αναζητούν διεθνείς συμμάχους, ώστε να ασκηθούν έξωθεν πιέσεις στο κράτος τους. Προκειμένου να ενισχύσουν τον αγώνα τους, συνδέονται με μέλη διεθνών δικτύων, τα οποία στη συνέχεια πείθουν τους διεθνείς οργανισμούς ή τα ισχυρά κράτη να αναλάβουν δράση. Οι ΜΚΟ συνεισφέρουν στον αγώνα παρέχοντας στις εθνικές ομάδες και κινήματα χώρο, πληροφόρηση και χρήματα (Brysk, 1996; Risse, 2002). Η περίπτωση της Χιλής κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πινοσέτ (1973-1990) είναι ένα παράδειγμα. Το διεθνές κίνημα των ΜΚΟ προσέφερε οικονομική βοήθεια και αναγνώριση στις τοπικές/εθνικές ομάδες, αποτρέποντας με τον τρόπο αυτό την περιθωριοποίησή τους από το στρατιωτικό καθεστώς. Αντίστοιχα, οι χιλιανές ΜΚΟ παρείχαν στο διεθνές κίνημα πληροφορίες για τη φύση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Hawkins, 2002).

Όμως, η δραστηριότητα των ΜΚΟ έχει και μία άλλη πλευρά, η οποία σχετίζεται με τη συμμετοχή τους στη δημιουργία παγκόσμιων θεσμών και κανόνων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για παράδειγμα, στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ στη Βιέννη 834 ΜΚΟ άσκησαν πιέσεις και τελικά πέτυχαν να προχωρήσει ο ΟΗΕ στη θεσμοθέτηση Ύπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Η πορεία της διεθνούς κοινότητας προς την υιοθέτηση της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων το 1984 είναι επίσης χαρακτηριστική. Με έναυσμα την ανατροπή της εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης το 1967, η Διεθνής Αμνηστία ενθάρρυνε και διευκόλυνε τη δημιουργία εθνικών εκστρατειών σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, κατηγορώντας τη χούντα για βασανιστήρια και άλλες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Διεθνής Αμνηστία και άλλες διεθνείς οργανώσεις επίσης συνεργάστηκαν στενά με την Ευρωπαϊκή Συνέλευση Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και τον ΟΗΕ για την υιοθέτηση της σύμβασης (Gaer, 1996).

Τα παραπάνω αποδεικνύουν τη δύναμη επιρροής των ΜΚΟ. Θα μπορούσε, ωστόσο, κανείς να υποστηρίξει επίσης ότι οι ΜΚΟ έχουν μεταμορφώσει το δόγμα της κρατικής κυριαρχίας, προσφέροντας εναλλακτικές ερμηνείες του διαχωρισμού μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς ευθύνης και εξουσίας. Σε μεγάλο βαθμό, τα κράτη διατηρούν την παραδοσιακή αποκλειστική εξουσία στους πολίτες τους, και οι πολίτες εξακολουθούν να εξαρτώνται από το κράτος ως πρωταρχικό εγγυητή ή καταπατητή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ταυτόχρονα, όμως, οι νόρμες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τα δίκτυα των ΜΚΟ έχουν συμβάλει στην αμφισβήτηση αυτής της λογικής, μέσω της εισαγωγής νέων κανόνων τους οποίους τα κράτη πρέπει να τηρούν, και καθιστώντας τα κράτη υπόλογα προς αυτούς τους κανόνες. Ο τρόπος με τον οποίο οι

κυβερνήσεις συμπεριφέρονται στους πολίτες έχει πλέον νομιμοποιηθεί ως θέμα της παγκόσμιας πολιτικής ημερήσιας διάταξης. Η αρχή της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιτρέπει την επαναξιολόγηση των παραδοσιακών αντιλήψεων για την κυριαρχία, και αυτή η αλλαγή αναδεικνύεται και στην πράξη.

Σε τελική ανάλυση, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι χάρη στις ΜΚΟ έχει επικρατήσει η «δύναμη της νόρμας» επί της «νόρμας της δύναμης» (Klotz, 1995). Η αλλαγή στην πολιτική των ΗΠΑ έναντι της Νότιας Αφρικής και του Απαρτχάιντ στα μέσα της δεκαετίας του 1980 είναι ενδεικτική. Για δεκαετίες, την πολιτική των ΗΠΑ στην ευρύτερη περιοχή κατεύθυναν τα υλικά και στρατηγικά τους συμφέροντα. Ωστόσο, η ολοένα και μεγαλύτερη βαρύτητα της νόρμας της φυλετικής ισότητας αποδείχτηκε πολύ ισχυρότερη. Στην αλλαγή αυτή συνέβαλε η ΜΚΟ TransAfrica, η οποία εντός και εκτός του αμερικανικού Κογκρέσου πίεσε και κατάφερε να επιβάλλουν οι ΗΠΑ στη Νότια Αφρική περιορισμούς στις επενδύσεις, στα κυβερνητικά δάνεια, στις εισαγωγές, στην παροχή βοήθειας στον τομέα του εμπορίου, στην προώθηση του τουρισμού, στην εκπαιδευτική και νομική βοήθεια. Η αμερικανική προεδρία επίσης σταμάτησε να αντιμετωπίζει το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ως τρομοκρατική οργάνωση, αποδεικνύοντας ότι μια παγκόσμια νόρμα μπορεί να επαναπροσδιορίσει τα συμφέροντα ενός κράτους. Αν οι ΗΠΑ ενεργούσαν απλώς με βάση τα στρατηγικά ή οικονομικά τους συμφέροντα, δεν θα είχαν ενδιαφερθεί για τις φυλετικές διακρίσεις στη Νότια Αφρική και θα είχαν συνεχίσει την πολιτική της μη επιβολής κυρώσεων στο λευκό καθεστώς της χώρας.

## **Βήμα στους αδύναμους**

Η δημιουργία και η καθιέρωση παγκόσμιων προτύπων αποτελούν τον πρωταρχικό στόχο και αυτής της πλευράς της δραστηριότητας των ΜΚΟ. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, οι νόρμες στοχεύουν στη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης και των συνθηκών εργασίας στον αναπτυσσόμενο κόσμο, με μέσο τη σύνδεση των αποκλεισμένων από τα κέντρα εξουσίας πληθυσμιακών ομάδων με τους φορείς που επηρεάζουν τις αποφάσεις σε πολυεθνικές επιχειρήσεις και διεθνείς πολιτικούς θεσμούς.

Ειδικότερα, και για να αντιμετωπίσουν τις αντιφάσεις που προκύπτουν ανάμεσα στις κοινωνικές και περιβαλλοντικές δεσμεύσεις και στα συμφέροντα ισχυρών πολυεθνικών εταιρειών, τα παγκόσμια μη-κυβερνητικά δίκτυα αξιοποιούν και τη δύναμη που μπορεί να έχουν οι καταναλωτές στον αναπτυγμένο κόσμο. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι καταναλωτές δεν γνωρίζουν το παραμικρό για τις συνθήκες υπό τις οποίες παράγεται ένα προϊόν στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Χάρη στη δημοσιοποίηση τέτοιων πληροφοριών για τις εταιρείες, η αγοραστική δύναμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως παγκόσμιο πολιτικό εργαλείο, η αποτελεσματικότητα του οποίου όμως εξαρτάται από τον συντονισμό της μη-κυβερνητικής δράσης τόσο στις χώρες που παράγουν όσο και στις χώρες που καταναλώνουν (Evans, 2000). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν:

- Ο Συνασπισμός της Νότιας Ασίας για την Παιδική Καταναγκαστική Εργασία (Γερμανία)
- Η εκστρατεία Clean Clothes (Ολλανδία)
- Ο Συνασπισμός για τη Δικαιοσύνη στα Maquiladoras (ΗΠΑ, Καναδάς, Μεξικό)

Όλο και πιο συχνά, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ και εκείνες που δραστηριοποιούνται στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διεξάγουν εκστρατείες κατά των προγραμμάτων πετρελαίου και αερίου σε εμπόλεμες ζώνες και σε χώρες που κυβερνώνται από αυταρχικά καθεστώτα. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί το Παγκόσμιο Κίνημα για την Επιβίωση της Φυλής Ογκόνι στη Νιγηρία, όπου η απερίσκεπτη εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων, η οικονομική κακοδιαχείριση και η πολιτική καταπίεση έχουν προκαλέσει σοβαρότατα προβλήματα στο γηγενή πληθυσμό και ειδικότερα στη φυλή Ογκόνι. Το κίνημα αυτό όχι μόνο έχει παγκοσμιοποιήσει τον αγώνα των Ογκόνι, συνδέοντας τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών με τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά επίσης καταγράφει και ελέγχει τις παραβιάσεις που διαπράττονται είτε άμεσα από τις υπηρεσίες ασφάλειας των πολυεθνικών είτε από παραστρατιωτικές ομάδες και εθνικές ομάδες ασφάλειας που ενεργούν εξ ονόματος αυτών των επιχειρήσεων (Said, 2005).

Το εγχείρημα αυτό αποδεικνύει ότι δεν είναι δυνατό οι κοινωνίες και οι πολίτες να απομονώνονται από την παγκόσμια αλληλεξάρτηση και τρωτότητα. Τα προβλήματα στα ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα μέρη του κόσμου, παρά τις προφανείς και σημαντικές διαφορές στην εμφάνιση και τη δριμύτητά τους, αποτελούν μέρος των ίδιων διαδικασιών και η ανάγκη για λύσεις οδηγεί σε νέες κοινωνικές και πολιτικές

φόρμες και εκφράσεις, μια εξέλιξη που εμπνέεται από την επίγνωση ότι τα παγκόσμια προβλήματα και τα παγκόσμια «ρίσκα» δεν μπορούν να περικλείονται στα εθνικά σύνορα. Αυτή η «κοινωνία του ρίσκου» κάνει την αυτοκριτική της και είναι ικανή να αναλύει τα γεγονότα με παγκόσμια, κι όχι με τοπική ή εθνική προοπτική (Grzybowski, 2000).

### **Άσκηση επιρροής στους διεθνείς οργανισμούς**

Ένας άλλος ρόλος των παγκόσμιων δικτύων ΜΚΟ και της ΠΚΠ είναι να επηρεάζουν τους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, ώστε να βελτιώσουν την ανταπόκρισή τους στα παγκόσμια προβλήματα. Στην προσπάθεια τους να ασκήσουν επιρροή μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια είδη στρατηγικής (Gulbrandsen & Andressen, 2004):

1. *Εκ των έσω.* Οι ΜΚΟ προσπαθούν να αποκτήσουν επιρροή μέσω της στενής συνεργασίας με διαπραγματευτές, αξιωματούχους και κυβερνήσεις. Συχνά συνεργάζονται με ευνοϊκά διακείμενους υπαλλήλους και διευθυντές μέσα στους διεθνείς οργανισμούς, που προωθούν προτάσεις και αφήνουν να διαρρεύσουν έγγραφα. Συνεργαζόμενες στενά με κρατικούς αξιωματούχους και κυβερνήσεις, οι ΜΚΟ καταφέρνουν να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή, προσφέροντας πολιτικές λύσεις και συμβουλές. Διοχετεύουν πληροφορίες και συμμετέχουν στην παραγωγή πολιτικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Διεθνές Κίνημα για το Εμπόριο και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, το οποίο συνεργάζεται στενά με τον ΟΗΕ και διαθέτει διαπίστευση σε όλες τις υπουργικές διασκέψεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Ενδεικτικό είναι και το παράδειγμα της Ομάδας Εργασίας ΜΚΟ για την Παγκόσμια Τράπεζα. Η ομάδα συντονίζει και επιμελείται τις προτεραιότητες και τις θέσεις των ΜΚΟ για τις ετήσιες συναντήσεις με το προσωπικό της Παγκόσμιας Τράπεζας. Επίσης, συγκαλεί συναντήσεις σε αναπτυσσόμενες χώρες και οργανώνει δικό της πρόγραμμα έρευνας και ανταλλαγής πληροφοριών, ώστε να ενισχύσει τη συμβολή της στον πολιτικό διάλογο με την Παγκόσμια Τράπεζα (Higgott et.al, 2001).
2. *Εκτός του πλαισίου των επίσημων οργάνων της παγκόσμιας πολιτικής.* Οι ΜΚΟ ασκούν πιέσεις μέσω εκστρατειών, διαδηλώσεων ακόμα και απειθαρχίας. Οι πρωτοβουλίες αυτές περιλαμβάνουν δράσεις άμεσου χαρακτήρα, όπως η συγκέντρωση χρημάτων για ανθρωπιστικές δραστηριότητες, η προσφορά αγαθών μέσω δικτύων ίντερνετ και η διοργάνωση διαδικτυακών διαμαρτυριών, όπως έγινε με τον πόλεμο στο Ιράκ με εξαιρετικό παράδειγμα το Moveon.org. Ενδεικτική αυτού του ρόλου των ΜΚΟ και της ΠΚΠ είναι η ολοένα εντονότερη προσπάθεια για αλλαγές στην πολιτική και στις μεθόδους τους διεθνούς νομισματικού και οικονομικού διακυβερνητικού συστήματος. Στην επιδίωξη αυτού του στόχου οι ΜΚΟ και η ΠΚΠ προωθούν ριζοσπαστικές προτάσεις και στοχεύουν στην προσέλκυση μαζικής και λαϊκής υποστήριξης. Παραδείγματα:

  - Η εκστρατεία Jubilee 2000 (Λονδίνο) για την παραγραφή του χρέους στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Με δράση και δίκτυα σε περισσότερες από 70 χώρες (European Network on Debt and Development, African Forum and Network on Debt and Development) η εκστρατεία αυτή όχι μόνο ενισχύει την αυτοπεποίθηση των ηγετών και πολιτών του αναπτυσσόμενου κόσμου, αλλά έχει τοποθετήσει το ζήτημα σταθερά στην παγκόσμια πολιτική ατζέντα. Μάλιστα, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι έχει δημιουργηθεί μια διεθνής νόρμα, καθώς αυτή η εκστρατεία έχει υποχρεώσει αρκετές κυβερνήσεις και εταιρείες όχι μόνο να δεσμευτούν ρητά για τη μείωση του χρέους, αλλά και να προχωρήσουν μέσω διμερών και πολυμερών συμφωνιών σε ουσιαστική αλλαγή της πολιτικής τους (Κότιος, 2002).
  - Η εκστρατεία για τη διασφάλιση της πρόσβασης στα φάρμακα, η οποία εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στο παγκόσμιο καθεστώς για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ιδίως όσον αφορά το AIDS. Όλα ξεκίνησαν το 1996, όταν η ολλανδική ΜΚΟ Health Action International, αμφισβήτησε τη συμφωνία του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου που καλούσε τις αναπτυσσόμενες χώρες να λαμβάνουν μέτρα προστασίας των πατενταρισμένων φαρμακευτικών προϊόντων. Υπό το φως της επιδημίας του AIDS, η ολλανδική ΜΚΟ σε συνεργασία με αμερικανικές, βρετανικές και γαλλικές οργανώσεις, υποστήριξαν ότι το καθεστώς αυτό θα μείωνε σημαντικά την παροχή φτηνών μη πατενταρισμένων φαρμάκων στον αναπτυσσόμενο κόσμο αλλά και τις εξαγωγίμες ποσότητες αυτών των φαρμάκων. Έτσι, εισήγαγαν το ζήτημα των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στη δημόσια συζήτηση για το AIDS, συνδέοντας τους περιορισμούς της συμφωνίας του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου με το πρόβλημα του AIDS. Επίσης, επένδυσαν σε μια προσπάθεια απαξίωσης των στόχων των επιχειρήσεων, δίνοντας έμφαση στα αστρονομικά κέρδη των φαρμακοβιομηχανιών από την

πώληση των φαρμάκων για το AIDS. Οι δραστηριότητες αυτές αμφισβήτησαν το διεθνές πολιτικό πλαίσιο και την τακτική των φαρμακοβιομηχανιών, με αποτέλεσμα οι εταιρείες όχι μόνο να προσφέρουν τα φάρμακά τους σε μειωμένες τιμές αλλά και να επανεξετάσουν τη συμφωνία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ο οποίος το 2001 αποφάσισε να συνδέσει το καθεστώς της πνευματικής ιδιοκτησίας με τη δημόσια υγεία κατοχυρώνοντας το δικαίωμα των κρατών μελών του να προστατεύουν τη δημόσια υγεία και την πρόσβαση στα βασικά φάρμακα. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η εκστρατεία μέσα από την ενημέρωση και την ανάδειξη του προβλήματος πέτυχε να αλλάξει την ουσία της συζήτησης για το διεθνές καθεστώς για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, εισάγοντας τη δημόσια υγεία ως παράγοντα που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στην προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο παγκόσμιο εμπόριο (Sell & Prakash, 2004).

### **Συμμετοχή στη χάραξη πολιτικής και στην παγκόσμια διακυβέρνηση**

Αυτές και άλλες πρακτικές έχουν καταστήσει τις ΜΚΟ σημαντικό τμήμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η παγκόσμια διακυβέρνηση αναφέρεται σε ένα σύνολο αλληλένδετων αλλά διακριτών παραγόντων που εμπλέκονται στην αντιμετώπιση των παγκοσμίων ζητημάτων. Περιλαμβάνει τη δραστηριότητα των κρατών αλλά και των διακυβερνητικών οργανισμών και των ΜΚΟ. Ο συνδυασμός τους δημιουργεί ένα σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης που χαρακτηρίζεται από μια διαδικασία διαπραγμάτευσης και συνεργασίας, η οποία ενθαρρύνει την υιοθέτηση κοινών μεθόδων και στόχων στην προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων που τα κράτη μεμονωμένα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν.

Η ΠΚΠ και οι ΜΚΟ δεν περιμένουν να τις υποδείξει κανείς ως «ηγέτες» στα κρίσιμα ζητήματα. Βλέπουν ποια προβλήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν, και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Αυτό αποδεικνύεται χρήσιμο όχι μόνο στη διαχείριση και την επίλυση των παγκοσμίων προβλημάτων, αλλά και στην οργάνωση και τη λειτουργία της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που πλέον δεν αποτελεί αποκλειστικό πεδίο των κυβερνήσεων. Ενώ οι κυβερνήσεις διατηρούν τον ρόλο τους στην αντιμετώπιση των παγκοσμίων προβλημάτων, ενεργώντας μονομερώς, διμερώς ή στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών που έχουν δημιουργήσει, το μονοπώλιο που κάποτε απολάμβαναν σχετικά με το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της παγκόσμιας ατζέντας απειλείται όλο και συχνότερα (Simmons & de Jonge Oudraat, 2001).

Η διευρυμένη ατζέντα της παγκόσμιας ασφάλειας αμφισβητεί την κρατοκεντρική λογική χάραξης πολιτικής, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των ΜΚΟ στην προσπάθεια ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης της κοινής γνώμης, αλλά και στην προεργασία για τη δημιουργία νέων κανόνων, προτύπων ή θεσμών. Οι διμερείς και πολυμερείς διακυβερνητικοί διάυλοι, οι κρατοκεντρικές «λέσχες» συνεργασίας, προσαρμόζονται στο συμμετοχικό μοντέλο της παγκόσμιας χάραξης πολιτικής, στο οποίο οι ΜΚΟ όχι μόνο συμμετέχουν, αλλά και αμφισβητούν τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις συνεργάζονται και διαπραγματεύονται, καθώς και την αποκλειστική ιεραρχική ροή της πληροφόρησης, που εξυπηρετούν τη διαχείριση των σχέσεων μόνο μεταξύ των κρατών (Nye & Hubert, 2000).

Καθοριστικό στοιχείο αυτής της πραγματικότητας είναι ότι οι κυβερνήσεις και οι διακρατικοί οργανισμοί αντί να δρουν ως «φύλακες», με σκοπό τη διαφύλαξη του «εσωτερικού» από το «εξωτερικό», μοιράζονται τη διαχείριση των παγκοσμίων ζητημάτων με μη κυβερνητικούς παράγοντες (Hocking 2004; Haas & Haas 1995; Gough & Shakley 2001). Έχουμε να κάνουμε με έναν ανοιχτό χώρο, όπου η δραστηριότητα και συμμετοχή των ΜΚΟ υποκινεί αντίστοιχες ή συμπληρωματικές δραστηριότητες προς εκείνες των κυβερνήσεων (Cooper & Hocking 2004). Χαρακτηριστικά παραδείγματα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν:

- A. *Ο Συνασπισμός για το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ)* (Glassius, 2002; Barrow, 2002; Layover & Marasca, 1999). Συγκεκριμένα, είκοσι πέντε ΜΚΟ, με διαφορετικά πεδία δραστηριοποίησης, ενθαρρυνόμενες από την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ να δημιουργήσει μια Προπαρασκευαστική Επιτροπή για τη σύνταξη ενός καταστατικού ίδρυσης μόνιμου ΔΠΔ, αποφάσισαν το Φεβρουάριο του 1995 να δημιουργήσουν ένα διεθνικό, μη κυβερνητικό συνασπισμό, με στόχο την παρατήρηση, την ενίσχυση και τον εμπλουτισμό των διαπραγματεύσεων. Στα δύο χρόνια που διήρκεσαν οι διαπραγματεύσεις της επιτροπής (1996-1998), ο συνασπισμός αυτός έθεσε τα ζητήματα που πίστευε ότι έπρεπε να περιληφθούν στο καταστατικό και προσδιόρισε τους πρωταρχικούς στόχους που προσδοκούσε να πετύχει η δημιουργία του δικαστηρίου. Επιπλέον, ενθάρρυνε και τη δημιουργία δικτύων ακτιβιστών και εμπειρογνομόνων. Μέσω των δικτύων αυτών

άσκησε πιέσεις σε κρατικούς αξιωματούχους που υπηρετούσαν σε υπουργεία Δικαιοσύνης, Εξωτερικών και Άμυνας, προσπαθώντας να προκαλέσει το ενδιαφέρον και την υποστήριξή τους για το δικαστήριο. Παρουσίασε το δικαστήριο σε περιφερειακές διακυβερνητικές διασκέψεις, όπως η Αμερικανική Σύνοδος Κορυφής Αρχηγών Κρατών στο Σαντιάγο το 1998 και η Παναφρικανική Διάσκεψη στο Ντακάρ το ίδιο έτος. Ασκώντας πιέσεις και προσπαθώντας να αποσπάσει την υποστήριξη πολλών κυβερνήσεων, επένδυσε στη διοργάνωση δημόσιων συζητήσεων και σεμιναρίων σε όλο τον κόσμο, με τη συμμετοχή εμπειρογνομόνων και κρατικών αξιωματούχων, συμβάλλοντας ουσιαστικά σε μια παγκόσμια συζήτηση σχετικά με το ΔΠΔ και τη διεθνή δικαιοσύνη. Οι γενικοί στόχοι του δικαστηρίου και οι συνέπειές του αναλύθηκαν σε συνεντεύξεις τύπου, σε ενημερωτικούς φακέλους στις εφημερίδες και στο διμηνιαίο έντυπο "ICC Monitor", που εξέδωσε ο μη κυβερνητικός συνασπισμός. Γνωστοί δικηγόροι συνέγραψαν άρθρα και συνέλεξαν υπογραφές προσωπικοτήτων τις οποίες δημοσίευσαν σε εκκλήσεις των εφημερίδων International Herald Tribune και Le Monde.

Αυτές οι προσπάθειες επέτρεψαν στο συνασπισμό να έχει ικανοποιητική συνοχή και να είναι καλά προετοιμασμένος για τη Διπλωματική Διάσκεψη Ίδρυσης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου που διοργάνωσε ο ΟΗΕ στη Ρώμη (15 Ιουνίου-17 Ιουλίου 1998), η οποία συζήτησε και τελικά υιοθέτησε το Καταστατικό του δικαστηρίου με 120 ψήφους υπέρ, 7 κατά και 21 αποχές. Στο συνασπισμό συμμετείχαν 800 ΜΚΟ, από τις οποίες 235 έλαβαν διαπίστευση από τη Γενική Συνέλευση για να συμμετάσχουν στη διάσκεψη. Περίπου 450 αντιπρόσωποι αυτών των 235 ΜΚΟ ήταν παρόντες. Ανέπτυξαν ένα δίκτυο δώδεκα σκιωδών ομάδων για να παρακολουθούν τις διαπραγματεύσεις. Έγραφαν αναλύσεις, κατέγραφαν τις θέσεις και τις αντιδράσεις, και συνόψιζαν τα πρακτικά τόσο για τις ΜΚΟ όσο και για τις κυβερνήσεις. Παρείχαν, επίσης, τακτική ενημέρωση σε πολλές κρατικές αντιπροσωπείες και ιδιαίτερα σε αυτές που δεν είχαν συμμετάσχει στις συνεδριάσεις της Προπαρασκευαστικής Επιτροπής. Ο ρόλος αυτός διευκόλυνε την πρόσβασή τους στις περισσότερες συνεδριάσεις και τις επέτρεψε να αναπτύξουν τα επιχειρήματά τους, να προωθήσουν έγγραφα με τις θέσεις τους και σε αρκετές περιπτώσεις να προτείνουν λύσεις σε αδιέξοδα. Μάλιστα, μερικές κυβερνήσεις, όπως εκείνη του Καναδά και της Κόστα Ρίκα, συμπεριέλαβαν εκπροσώπους ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους.

Είναι, επίσης, σημαντικό να τονίσουμε ότι συνέβαλαν και στη διαφάνεια των διαπραγματεύσεων. Παραδοσιακά, η παραγωγή διεθνούς δικαίου πραγματοποιείται με πλήρη μυστικότητα. Στο κοινό διατίθεται μόνο το τελικό προϊόν, ενώ μερικές φορές υπάρχουν και μυστικές συνθήκες. Είναι απίθανο οι διεθνείς διαπραγματεύσεις να γίνουν ποτέ εντελώς ανοιχτές. Οι ΜΚΟ του συνασπισμού για το ΔΠΔ, ωστόσο, προσπάθησαν να καταστήσουν τις διαπραγματεύσεις όσο το δυνατόν διαφανείς και να συμπληρώσουν το κενό που προκύπτει από το δημοκρατικό έλλειμμα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ειδικότερα, μετέτρεψαν το διμηνιαίο έντυπο ICC Monitor σε καθημερινό φυλλάδιο και, σε συνεργασία με την οργάνωση Advocacy Project, δημιούργησαν το "On the Record", που αποστέλλοταν ηλεκτρονικά σε περίπου 4.000 συνδρομητές. Επιπλέον, ενίσχυσαν τη θέση των μικρότερων και φτωχότερων χωρών στη διαδικασία, εξισορροπώντας σε κάποιο βαθμό την ανισότητα με τα ισχυρά κράτη. Ένα μεγάλο μέρος της χρηματοδότησης που συγκέντρωσαν συλλέχτηκε ειδικά για να μπορέσουν να συμμετάσχουν ΜΚΟ και ακαδημαϊκοί του αναπτυσσόμενου κόσμου στη Διάσκεψη της Ρώμης. Χώρες όπως η Βοσνία, η Σιέρα Λεόνε, η Σενεγάλη και το Κονγκό, στηρίχτηκαν σε ένα πρόγραμμα τεχνικής βοήθειας της οργάνωσης No Peace Without Justice για να αυξήσουν το μέγεθος και να ενισχύσουν την τεχνογνωσία των αντιπροσωπειών τους.

Η στρατηγική ενίσχυσης του διαλόγου και της διαφάνειας στις διαπραγματεύσεις επέτρεψε στις ΜΚΟ του συνασπισμού να συμβάλουν σημαντικά και στις διατάξεις του καταστατικού. Πίεσαν για τη βελτίωση της θέσης των μαρτύρων και των θυμάτων στις διαδικασίες του δικαστηρίου, και διαδραμάτισαν ζωτικής σημασίας ρόλο στη διατύπωση των σχετικών άρθρων, προκειμένου να απολαμβάνουν καλύτερη προστασία και να έχουν το δικαίωμα της γνώμης τους. Προτάσεις των ΜΚΟ αποτέλεσαν, επίσης, και τη βάση για τις διατάξεις χρηματοδότησης του δικαστηρίου. Πάνω απ' όλα, όμως, πρότειναν και διασφάλισαν την ανεξαρτησία του κατηγορού.

Τέτοια παραδείγματα δραστηριότητας των ΜΚΟ αντικατοπτρίζουν τη δυνατότητα τους να διαμορφώνουν τη διεθνή ατζέντα. Αυτό αποδεικνύεται χρήσιμο όχι μόνο στη διαχείριση των παγκόσμιων προβλημάτων αλλά και στην οργάνωση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που δεν αποτελεί πλέον απαραίτητα αποκλειστικό πεδίο των κυβερνήσεων. Ενώ οι κυβερνήσεις διατηρούν κεντρικό ρόλο στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, ενεργώντας μονομερώς, διμερώς ή στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών και «λεσχών» που έχουν δημιουργήσει, το μονοπώλιο που κάποτε απολάμβαναν σχετικά με το περιεχόμενο και

την κατεύθυνση της διεθνούς ατζέντας είναι όλο και λιγότερο βέβαιο (Simmons, 2001). Η μεταβαλλόμενη ατζέντα της παγκόσμιας ασφάλειας αμφισβητεί την κρατο-κεντρική λογική χάραξης πολιτικής, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των ΜΚΟ στη διαδικασία ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης, και προεργασίας για νέες συνθήκες, πρότυπα ή θεσμούς (Keohane & Nye, 2000). Εξαιρετικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί η Διεθνής Εκστρατεία των ΜΚΟ για την Απαγόρευση των Ναρκών Ξηράς (ICBL).

- B. *Ο Συνασπισμός για την Απαγόρευση Ναρκών Ξηράς* (Price, 1998; Rutherford, 2000; Don, 2000; Short, 1999). Όλα άρχισαν τον Οκτώβριο του 1992, όταν έξι διαφορετικές οργανώσεις –Human Rights Watch (ΗΠΑ), Handicap International (Γαλλία), Medico International (Γερμανία), Mines Awareness Group (Βρετανία), Physicians for Human Rights (ΗΠΑ) και Vietnam Veterans of America Foundation (ΗΠΑ)– που είχαν συναντηθεί με ποικίλους τρόπους και συνδυασμούς, συμφώνησαν, σε συνεργασία με τον Ερυθρό Σταυρό, να ξεκινήσουν μια παγκόσμια εκστρατεία, για να απαιτήσουν την υπογραφή μιας παγκόσμιας συνθήκης για την απαγόρευση των ναρκών ξηράς. Σήμερα, η εκστρατεία αυτή αριθμεί πάνω από 1400 ΜΚΟ σε 90 χώρες. Πάνω απ’ όλα, όμως, αντιπροσωπεύει μια νέα προσέγγιση στη λήψη αποφάσεων. Περιλάμβανε ένα σύνολο διαπραγματεύσεων που πραγματοποιήθηκαν έξω από τους συνηθισμένους διακυβερνητικούς διπλωματικούς διαύλους. Κυρίως σε απάντηση στις διεθνείς πιέσεις της ICBL, δεν ακολουθήθηκε η συνηθισμένη μέθοδος διαπραγμάτευσης ελέγχου όπλων με βάση την αρχή του ελάχιστου κοινού παρανομαστή από τις κυβερνήσεις σε κάθε σημείο της διαδικασίας. Αντ’ αυτού, οι ευνοϊκά διακείμενες κυβερνήσεις υιοθέτησαν μια νέα αρχή διαπραγμάτευσης μεταξύ «ομοϊδεατών» κρατών, αποδεχόμενες ουσιαστικά τη θέση της ICBL και την άρνησή της να υποχωρήσει στα βασικά σημεία της απαγόρευσης των ναρκών ξηράς. Η ICBL επιτάχυνε συνεχώς τον ρυθμό των διαπραγματεύσεων, καθορίζοντας και ελέγχοντας την ατζέντα, συλλέγοντας και αναλύοντας πληροφορίες με γρήγορους ρυθμούς, συντονίζοντας την πληροφόρηση και τη στρατηγική και αυξάνοντας την επικοινωνία με τα κράτη (Price, 1998; Short, 1999; Layover, 1999; Rutherford, 2000; Hubert Don, 2000).

Συγκεκριμένα, η διαδικασία προέκυψε από δύο συναντήσεις κρατών και ΜΚΟ τον Ιανουάριο του 1995 και τον Απρίλιο του 1996. Η πρώτη συνάντηση ήταν πρωτοβουλία της Human Rights Watch. Η πρόθεσή της ήταν να συγκεντρώσει τις «καλές» χώρες, μια λίστα των οποίων είχε συντάξει, για μια συζήτηση για το πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί η απαγόρευση των ναρκών ξηράς. Η δεύτερη συνάντηση αυτών των κρατών και των ΜΚΟ οδήγησε σε μια προσφορά από την κυβέρνηση του Καναδά να πραγματοποιήσει μια συνάντηση στρατηγικής στην Οτάβα τον Οκτώβριο του 1996 με τη συμμετοχή ΜΚΟ και κυβερνήσεων που τάσσονταν υπέρ της απαγόρευσης. Η ιδέα ήταν να κινηθεί το ζήτημα γρήγορα, ανεξάρτητα και ενάντια σε εκείνες τις χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Βρετανία, που υποστήριζαν ότι η απαγόρευση της παραγωγής και της χρήσης ναρκών ήταν ζήτημα που έπρεπε να αναλάβει η διακυβερνητική Διάσκεψη για τον Αφοπλισμό στη Γενεύη. Στη συνάντηση της Οτάβας, 50 κυβερνήσεις, ο Ερυθρός Σταυρός και η ICBL δεσμεύτηκαν για ένα σχέδιο που θα εξασφάλιζε τη σύναψη μιας συνθήκης το συντομότερο δυνατό. Εκεί ο Καναδός Υπουργός Εξωτερικών Lloyd Axworthy προσκάλεσε απροσδόκητα τις κυβερνήσεις και τις ΜΚΟ να επανέλθουν στην Οτάβα το Δεκέμβριο του 1997, σε λιγότερο από 14 μήνες, για να διαπραγματευτούν μια διεθνή συνθήκη σχετικά με την απαγόρευση, τη δημιουργία αποθεμάτων, την παραγωγή και τη μεταφορά ναρκών.

Μετά τη Διάσκεψη της Οτάβας, και βάσει των διαβουλεύσεων με τις κυβερνήσεις και την ICBL, η Αυστρία συνέταξε ένα συνοπτικό κείμενο 13 άρθρων και διοργάνωσε μια συνάντηση 111 κρατών το Φεβρουάριο του 1997. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε μια συνάντηση 120 χωρών στη Βόννη τον Απρίλιο του 1997, για να εξετάσει τα ακανθώδη ζητήματα της επικύρωσης και της συμμόρφωσης. Η επίσημη συνέχεια αυτών των συναντήσεων πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες στις 24-27 Ιουνίου του 1997. Στη συνάντηση συμμετείχαν αντιπρόσωποι από 154 χώρες και τελικά 97 κυβερνήσεις υπέγραψαν τη Διακήρυξη των Βρυξελλών, που απαιτούσε τη σύγκληση μιας διπλωματικής διάσκεψης στο Όσλο το Σεπτέμβριο, για να συζητηθεί μια συνθήκη απαγόρευσης των ναρκών ξηράς. Ενενήντα μία χώρες συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις ως πλήρεις συμμετέχοντες και 38 χώρες ήταν παρούσες ως παρατηρητές, όπως ήταν και ο Ερυθρός Σταυρός, η ICBL και τα Ηνωμένα Έθνη. Αποδείχτηκε τεράστια επιτυχία, και στις 18 Σεπτεμβρίου υιοθετήθηκε η Συνθήκη για την Απαγόρευση της χρήσης, συσσώρευσης, παραγωγής και μεταφοράς ναρκών κατά προσωπικού και για την καταστροφή τους. Η συνθήκη υπογράφηκε από 123 κράτη σε μια τελετή που διοργανώθηκε το Δεκέμβριο του 1997 στην Οτάβα.

Και σε όλα αυτά οι ΜΚΟ ήταν παρούσες στις διαπραγματεύσεις. Στις συναντήσεις της Βιέννης και της Βόννης συμμετείχαν δύο αντιπρόσωποι εκ μέρους της ICBL. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης του Όσλο, η νορβηγική κυβέρνηση παρείχε στις ΜΚΟ υψηλό επίπεδο πρόσβασης στις διαπραγματεύσεις, καθώς και γενναϊόδωρο χώρο γραφείων στο διπλωματικό συνεδριακό κέντρο. Ο πρόεδρος της συνάντησης του Όσλο, ο Πρεσβευτής Selebi της Νότιας Αφρικής, ήταν επίσης θετικός ως προς τη συμμετοχή των ΜΚΟ και εξασφάλιζε την καλή ενημέρωση της ICBL. Διάφορες κυβερνήσεις περιέλαβαν ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους (εννέα στο Όσλο και οκτώ στις Βρυξέλλες). Ο Καναδάς ενθάρρυνε, επίσης, τα κράτη να περιλάβουν ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους. Έτσι, οι ΜΚΟ μπόρεσαν να έχουν καθοριστική συνεισφορά στη διαδικασία. Καταρχήν, συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του κειμένου της συνθήκης. Πίεσαν να συμπεριληφθεί η παροχή βοήθειας στα θύματα, η διαφάνεια, η λήψη εθνικών μέτρων εφαρμογής, καθώς και συναντήσεις των συμβαλλόμενων κρατών και αναθεωρητικές διασκέψεις, που δεν υπήρχαν στο αρχικό σχέδιο κειμένου. Δεύτερον, διευκόλυναν την ανάμιξη στη διαδικασία κυβερνήσεων του αναπτυσσόμενου κόσμου, ιδιαίτερα από την Αφρική. Δεδομένης της συμμετοχής της ICBL σε κλειστές συνεδριάσεις, οι ΜΚΟ ήταν σε θέση να ενημερώσουν πολλούς Αφρικανούς διπλωμάτες για τις προσπάθειες των ΗΠΑ να αποδυναμώσουν τις διαπραγματεύσεις. Η παροχή τέτοιων πληροφοριών συνέβαλε στην υποστήριξη της συνθήκης στην περιοχή της Αφρικής και ενίσχυσε την πεποίθηση ότι ήταν μια δημοκρατική προσπάθεια ενάντια στα στενά συμφέροντα λίγων ισχυρών κυβερνήσεων.

## Συμπεράσματα

Η εμπειρία των τελευταίων δεκαετιών δείχνει ότι πολύ συχνά οι ΜΚΟ και η ΠΚΠ είναι δυνάμεις προόδου και αλλαγής στην παγκόσμια πολιτική. Έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο στη χάραξη της παγκόσμιας πολιτικής και στην κινητοποίηση της κοινής γνώμης, των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών σχετικά με τα κρίσιμα ζητήματα. Έχουν καταφέρει να εντοπίσουν και να αναδείξουν ζητήματα που αγνοούνταν από τα κράτη, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν υποχρεώσει τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς να λογοδοτήσουν για την αθέτηση των δεσμεύσεων που αναλαμβάνουν.

Κατά συνέπεια, η κρατοκεντρική άποψη, σύμφωνα με την οποία τα κράτη είναι ο πρωταρχικός φορέας ανάλυσης και δράσης, είναι όχι μόνο ανακριβής και παρωχημένη, αλλά και αντιπαραγωγική και κοντόφθαλμη. Συγκεκριμένα:

1. Η συμμετοχή των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις όχι μόνο έχει επιταχύνει τη μείωση της απόστασης ανάμεσα στο παγκόσμιο και το εσωτερικό, αλλά έχει αμφισβητήσει, επίσης, τα κράτη ως αποκλειστικούς παράγοντες που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των πολιτών σε διεθνές επίπεδο.
2. Καθώς οι ΜΚΟ εδραιώνονται όλο και περισσότερο στις διεθνείς σχέσεις, η ατζέντα των κρατών και των διακυβερνητικών οργανισμών επεκτείνεται πέρα από τις παραδοσιακές θεματικές περιοχές της «υψηλής πολιτικής» (ισορροπία της ισχύος, ασφάλεια και στρατιωτικά ζητήματα) σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» (περιβαλλοντική υποβάθμιση, εθνικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές συγκρούσεις, ασθένειες και ανάπτυξη).
3. Οι αξιώσεις και οι δραστηριότητες των ΜΚΟ προσθέτουν μια σημαντική διάσταση στο διπλωματικό περιβάλλον, καθώς οι κρατικοί και διακυβερνητικοί θεσμοί επεκτείνουν τα σχέδια αλληλεπίδρασής τους πέρα από τις κυβερνήσεις και αγκαλιάζουν μια σειρά μη κυβερνητικών παραγόντων. Μετατρέπουν το κλειστό και ιεραρχικό κρατο-κεντρικό μοντέλο σε μια ανοιχτή διαδικασία που μεταβάλλει τον τρόπο οργάνωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης και ειδικά όσον αφορά το ποιος έχει δικαίωμα συμμετοχής σε αυτήν. Η πολυδιάστατη ποιότητα της συμμετοχής και πρόσβασης των ΜΚΟ σε διακυβερνητικές και διπλωματικές διαπραγματεύσεις καταδεικνύει την πραγματική και ιδιαίτερη αύξηση της σημασίας τους στην παγκόσμια διακυβέρνηση και τη δυνατότητά τους, με την παρέμβασή τους στην κρατοκεντρική διαδικασία, να συνδιαμορφώνουν την ατζέντα των διεθνών σχέσεων.

Συνεπώς, η λογική της κρατο-κεντρικής προσέγγισης στη νέα διεθνή πραγματικότητα λειτουργεί παραπλανητικά. Η παρουσία των ΜΚΟ έχει εμπλουτίσει τις διαδικασίες της παγκόσμιας πολιτικής και έχει ενισχύσει τα αποτελέσματά της. Η πολυδιάστατη συμμετοχή των ΜΚΟ σε δίκτυα της ΠΚΠ καθώς και σε διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις καταδεικνύει την αύξηση της σημασίας τους στην παγκόσμια πολιτική και τη δυνατότητά τους, με την παρέμβασή τους στην κρατοκεντρική διαδικασία, να συνδιαμορφώνουν την ατζέντα της παγκόσμιας πολιτικής.

Επομένως, η πάγια θέση ότι οι ΜΚΟ δεν είναι σημαντικοί διεθνείς δρώντες δεν συνάδει με την πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής, η οποία επιφυλάσσει κρίσιμο ρόλο στις ΜΚΟ. Τέτοιες τοποθετήσεις όχι μόνο περιορίζουν την οπτική των μελετητών στο κράτος ως αρχή και τέλος της παγκόσμιας πολιτικής, αλλά τους κάνουν να αντιδρούν στην εμφάνιση των ΜΚΟ. Αποδεχόμενοι τη θέση ότι η παγκόσμια πολιτική βασίζεται σε έναν και μοναδικό δρώντα, το κράτος, συντηρούν μια ψευδή εικόνα της παγκόσμιας πολιτικής, η οποία ευνοεί τα κράτη έναντι των άλλων δρώντων και δέχεται ότι οι ΜΚΟ γίνονται πολιτικά απαραίτητες μόνο όταν οι επιδιώξεις τέμνονται με τη συμπεριφορά των κρατών. Εξετάζοντας τις ΜΚΟ από αυτήν την παραδοσιακή σκοπιά, δεν μπορούν να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις της παρουσίας τους στην παγκόσμια πολιτική, καθώς είναι αναγκασμένοι να τις υποβαθμίσουν ή ακόμη και να τις απορρίψουν.

Αντιμετωπίζοντας την παρουσία των ΜΚΟ ως επιφανειακή διαιωνίζουμε το status quo, και αγνοούμε σημαντικές εξελίξεις στις οποίες πρέπει να αναπροσαρμοστούμε για να αντιμετωπίσουμε τις παγκόσμιες προκλήσεις. Παραγνωρίζουμε τις αλλαγές που συντελούνται στα θεμέλια της παγκόσμιας διακυβέρνησης με τρόπο που δεν μπορούμε να δούμε ή να αντιληφθούμε άμεσα. Η αντιμετώπιση κρίσιμων και ανοιχτών προβλημάτων οδηγεί στην ανασύσταση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, η οποία πλέον δεν ταυτίζεται με τα κράτη και τον διακυβερνητισμό, αλλά ενσωματώνει τα κράτη σε μια ευρύτερη διεθνική διαδικασία προστασίας και διασφάλισης των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Η πραγματικότητα αυτή προϋποθέτει την ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ κρατών και μη κρατικών παραγόντων, με στόχο την άμεση έκφραση και διασφάλιση των πανανθρώπινων αναγκών, και όχι μόνο αυτών που φιλτράρονται, κατασκευάζονται και προωθούνται από τα κράτη.

Οι ΜΚΟ είναι ένα φαινόμενο που αναπτύσσεται και, ομολογουμένως, όχι μόνο έχει επιταχύνει τη μείωση της απόστασης ανάμεσα στο εθνικό και το παγκόσμιο, αλλά έχει συμβάλλει και στην αναθεώρηση ορισμένων από τις θεμελιώδεις αντιλήψεις για το τι είναι η παγκόσμια πολιτική και ποιος πρέπει και μπορεί να συμμετέχει σ' αυτή. Αυτή η πραγματικότητα μας υπαγορεύει να πάψουμε να θεωρούμε το κράτος αρχή και τέλος της παγκόσμιας πολιτικής. Δεν μας ζητά να πάψουμε να αντιμετωπίζουμε το κράτος ως δομικό στοιχείο της πολιτικής και της κοινωνικής δράσης, αλλά να αναγνωρίσουμε ότι δεν μπορεί πλέον να χρησιμεύει ως μοναδική παράμετρος για τη μελέτη και την κατανόηση της παγκόσμιας πολιτικής.

## Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Anderson, K. (2000). "The Ottawa Convention Banning Landmines: The Role of International NGOs and the Idea of International Civil Society". *European Journal of International Law*, 11:1, 112-117.
- Anderson, K. & Rieff, D. (2005). "Global Civil Society: A Skeptical View". Στο H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.
- Annan, K. (1998). "The Quiet Revolution". *Global Governance*, 4:1, 123-138.
- Beck, U. (2006). *Power in the Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Bolton, J. (2004). "Should We Take Governance Seriously?" *Chicago Journal of International Law*, 1:2, 205-221.
- Barrow, K. (2002). "The Role of NGOs in the Establishment of the International Criminal Court". *Dialogue*, 2:1, 11-22.
- Bennett, W. L., Givens, T. & Willnat, L. (2004). "Crossing Political Divides: Internet Use and Political Identifications in Transnational Anti-war and Social Justice Activists in Eight Nations". *Εισήγηση στο European Consortium for Political Research*, Uppsala, 14-18 April 2004.
- Bennett, W. L. (2003). "Communicating Global Activism: Strengths Vulnerabilities of Networked Politics". *Information, Communication & Society*, 6:2, 143-168.
- Cammaerts, B. (2007). "Media and Communication Strategies of Glocalized Activists: Beyond Media-centric Thinking". Στο B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.), *Reclaiming the Media*. Bristol: Intellect
- Castells, M. (2008). "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks and Global Governance", *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 616.
- Castells, M. (2007). "Communication, Power and Counterpower in the Network Society", *International Journal of Communication*. 1:1.
- Castells, M. (2004). "Global Governance and Global Politics". *Political Science and Politics*, 38:1, 9-16.
- Chandhoke, N. (2002). "The Limits of Global Civil Society". Στο H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.
- Charnovitz, S. (1997). "Two Centuries of Participation: NGOs and International Governance". *Michigan Journal of International Law*, 18:2, 183-286.
- Clark, J. D. & Themudo, N.S. (2006). "Linking the Web and the Street: Internet Based Dotcauses and the 'Anti-Globalization' Movement". *World Development*, 34:1, 50-74.
- Cooper, A. & Hocking, B. (2000). "Governments, Non-governmental Organizations and the Re-Calibration of Diplomacy". *Global Society*, 14:3, 361-376.
- Cullen, P. (2004). "Claiming the Moral High Ground: NGOs as Stakeholders". *International Studies Review*, 6:2, 302-315.
- Della Porta, D. & Mosca, L. (2005). "Global-Net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements". *Journal of Public Policy*, 25:1.
- Diebert, R. (2000). "International Plug'n Play? Citizen Activism, the Internet and Global Public Policy". *International Studies Perspectives*, 1:3, 255-272..
- Don, H. (2000). *The Landmine Ban: A Case Study in Humanitarian Advocacy*. Brown University. The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies.
- Esty, D. (1998). "NGOs at the World Trade Organization". *Journal of International Economic Law*, 1:1, 123-147.
- Evans, P. (2000). "Fighting Marginalization with Transnational Networks". *Contemporary Sociology*, 29:2, 230-241.
- Falk, R. (1997). "Resisting from 'Globalization from Above' Through 'Globalization from Below'". *New Political Economy*, 2:1, 17-24.
- Fenton, N. (2007). "Contesting Global Capital, New Media, Solidarity and the Role of a Social Imaginary". Στο B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.), *Reclaiming the Media*. Bristol: Intellect
- Florini, A. (eds.) (2000). *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society*. Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace.
- Frangonikoloulos, C. (2012). "Global Civil Society and Deliberation in the Digital Age". *International Journal of Electronic Governance*, 5:1, 11-23.

- Gaer, F. (1996). "Reality Check: Human Rights NGOs Confront Governments at the UN". Στο T. Weiss & L. Gordkenker (eds.), *NGOs, the UN and Global Governance*. Colorado: Lynne Rienner.
- Gant, R. & Keohane, R. (2005). "Accountability and Abuses of Power in World Politics". *American Political Science Review*, 99:1, 29-43.
- Gibelman, D. & Gelman, S. (1999). "Very Public Scandals: NGOs in Trouble". *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations*, 12:1, 49-66.
- Gill, S. (2000). "Toward a Post-Modern Prince? The 'Battle in Seattle' as a Moment in the New Politics of Globalization". *Millenium*, 29:1, 131-140.
- Gladius, M. (2002). "Expertise in the Cause of Justice: Civil Society Influence on the Statute for an International Criminal Court". Στο H. Anheier, M. Glasius, & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.
- Gorg, C. & Hirsch, J. (1998). "Is International Democracy Possible?". *Review of International Political Economy*, 5:4, 585-615.
- Cooley, A. & Ron, J. (2002). "The NGO Scramble: Organizational Insecurity and the Political Economy of Transnational Action". *International Security*, 27:1, 5-39.
- Gough, C. & Shackley, S. (2001). "The Respectable Politics of Climate Change: The Epistemic Communities and NGOs". *International Affairs*, 77:3, 329-345.
- Grzybowski, C. (2006). "The World Social Forum: Reinventing Global Politics". *Global Governance*, 12:1, 7-13.
- Grzybowski, C. (2000). "We NGOs: A Controversial Way of Being and Acting". *Development in Practice*, 10:4, 436-444.
- Gulbrandtsen, L. & Andressen, S. (2004). "NGO Influence in the Implementation of the Kyoto Protocol". *Global Environmental Politics*, 4:1, 54-75.
- Haas, P. & Haas, E. (1995). "Learning to Learn: Improving International Governance". *Global Governance* 1:2, 255-285.
- Harris, R.G. (1993). "Globalization: Trade and Income". *Canadian Journal of Economics*, 26:4.
- Hawkins, D. (2002). "Human Rights Norms and Networks in Authoritarian Chile". Στο K. Sikkink et al (eds). *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Held, D. & McGrew, A. (eds) (2007), *Globalization Theory: Approaches and Controversy*. London: Polity Press.
- Higgot, R., Underhill, G. & Bieller, A. (eds) (2000). *Non-State Actors and Authority in the Global System*. New York: Routledge.
- Hocking, B. (2004). "Changing the Terms of Trade Policymaking: From the 'Club' to the 'Multistakeholder' Model". *World Trade Review*, 3:1, 3-26.
- Janasoff, S. (1997). "NGOs and the Environment: From Knowledge to Action". *Third World Quarterly*, 18:4, 579-594.
- Juris, J. S. (2005). "The New Digital Media and Activist Networking Within Anti-corporate Globalization Movements". *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 597.
- Kahn, R. & Kellner, D. (2004). "New Media and Internet Activism: From the 'Battle of Seattle' to Blogging". *New Media and Society*, 6:1, 87-95.
- Kaldor, M. (2003). "The Idea of Global Civil Society". *International Affairs*, 79:3, 583-593.
- Kaldor, M. (2000). "Civilizing Globalization: The Implications of the 'Battle of Seattle'". *Millenium*, 29:1, 105-114.
- Kaul, I., Conceicao, P., Le Goulven, R. & Mendoza, R. (eds.) (2003). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization*. New York: Oxford University Press.
- Keck, M. & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders*. Ithaca: Cornell University Press.
- Khagram, S. (2000). "Toward Democratic Governance for Sustainable Development". Στο A. Florini (ed.), *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society*, Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace.
- Klotz, A. (1995). "Norms Reconstituting Interests". *International Organization*, 49:3, 451-478.
- Krause, K. (2002). "Multilateral Diplomacy, Norm Building, and UN Conferences: The Case of Small Arms and Light Weapons". *Global Governance*, 8:2.
- Kobrin, S. (1998). "The MAI and the Clash of Globalizations". *Foreign Policy*, 112, 97-102.

- Langman, L. (2005). "From Virtual Public Sphere to Global Justice: A Critical Theory of Interworked Social Movements". *Sociological Theory*, 23:1.
- Layover, J. & Marasca, L. (1999). "The Role of the ICRC in the Development of International Humanitarian Law". *International Negotiation*, 4:4, 501-525.
- Lipsecjutz, R. D. (1992). "Reconstructing World Politics: The Emergence of Global Civil Society". *Millennium: Journal of International Studies*, 21:3, 389-420.
- Maragia, B. (2002). "Almost there: Another Way of Explaining and Conceptualizing NGOs Quest for Legitimacy in Global Politics". *Non-State Actors and International Law*, 2:2, 301-322.
- Martens, K. (2001). "Non-Governmental Organization as Corporatist Mediator? An Analysis of NGOs in the UNESCO System". *Global Society*, 15:3, 397-402.
- Mearsheimer, J. (1994). "The False Promise of International Institutions". *International Organisation*, 19:1, 5-49.
- Parmentier, P. (2002). "Greenpeace and the Dumping of Waste at Sea". *International Negotiation*, 4:3, 433-455.
- Park, S. (2005). "How Transnational Environmental Advocacy Networks Socialize International Financial Institutions". *Global Environmental Politics*, 5:1, 95-119.
- Pattberg, P. (2005). "The Institutionalization of Private Governance". *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 18:4, 589-615.
- Pianta, M. (2003). "Democracy vs. Globalization. The Growth of Parallel Summits and Global Movements". Στο D. Archibugi (eds.), *Debating Cosmopolitics*. London: Verso.
- Pianta, M. (2001). "Parallel Summits of Global Civil Society". Στο H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2001*. Oxford University Press.
- Price, R. (1998) "Reversing the Gun Sights: Transnational Civil Society Targets Land Mines". *International Organization*, 52:4, 613-644.
- Niggli, P (2003). "Do Non-Governmental Organizations Have a Problem of Legitimacy?" Διαθέσιμο στο <http://globalpolicy.org/ngos/credib/2003/1203problem.htm>.
- Nye, J. & Donahue, J. (eds.). (2000). *Governance in a Globalizing World*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Pickard, V. W. (2006). "Assessing the Radical Democracy of Indymedia: Discursive, Technical and Institutional Constructions". *Critical Studies in Media Communication*, 23:1.
- Postmes, T. & Brunsting, S. (2002). "Collective Action in the Age of the Internet: Mass Communication and Online Mobilization". *Social Science Computer Review*, 20:2, 290-301.
- Risse, T. (2000). "The Power of Norms Versus the Norms of Power: Transnational Civil Society and Human Rights". Στο A. Florini (eds.) (2000), *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society*. Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace
- Rosenau, J. (1995). "Governance in the 21<sup>st</sup> century". *Global Governance*, 1:1, 13-43.
- Rucht, D. (2003). "Social Movements Challenging Neoliberal Globalization". Στο P. Ibarra (ed.), *Social Movements and Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ruggie, G. (2001). "Reconstituting the Global Public Domain: Issues, Actors and Practices". *European Journal of International Relations*, 10:3, 499-531.
- Rutherford, K. (2000). "The Evolving Arms Control Agenda: Implications of the Role of NGOs in Banning Antipersonnel Mines". *World Politics*, 53: 1, 74-114.
- Said, Y. (2005). "Global Civil Society: Oil and Activism". Στο H. Anheier, M. Glasius & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2005*. Oxford University Press.
- Schulte, J. A. (2004). *Democratizing the Global Economy: The Role of Civil Society*. University of Warwick: Centre for the Study of Globalization and Regionalization.
- Schulte, J.A. (1997). "Global Capitalism and the State". *International Affairs*, 73:3.
- Sen, J. (ed.) (2004). *The World Social Forum: Challenging Empires*. Bronx: Novid Network.
- Sell, S. & Prakash, A. (2004). "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights". *International Studies Quarterly*, 48:2, 143-175.
- Short, N. (1999). "The Role of NGOs in the Ottawa Process to Ban Landmines". *International Negotiation*, 4:3, 481-500.
- Simmons, J. & de Jonge Oudraat, C. (2001). *Managing Global Issues: Lessons Learned*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

- Shepard, B. (2004). "Movement of Movements: Toward a More Democratic Globalization". *New Political Science*, 26:4, 593-605.
- Slim, H. (2002). "By What Authority? The Legitimacy and Accountability of NGOs". *Εισήγηση στο International Council of Human Rights Policy*, Γενεύη, 10-12 Ιανουαρίου.
- Vakil, C.A. (1997). "Confronting the Classicification Problem: Toward a Taxonomy of NGOs". *World Development*, 25:4, 2057-2062.
- Vasi, B. I. (2006). "The New Anti-war Protests and Miscible Mobilizations". *Social Movement Studies*, 5:2.
- Volkmer, I. (2003). "The Global Network Society and the Global Public Sphere". *Development*, 46:1.
- Walter, A. (2001). "NGOs, Business and International Investment: The Multilateral Agreement on Investment, Seattle and Beyond". *Global Governance*, 7:1, 51-74.
- Wallace, T. (2003). "Trends in UK NGOs: A Research Note". *Development in Practice*, 13:5, 564-569.
- Wapner, P. (2002). "Horizontal Politics: Transnational Environmental Activism and Global Cultural Change". *Global Environmental Politics*, 2:1, 37-62.
- Wapner, P. (2002a) "Defending Accountability in NGOs". *Chicago Journal of International Law*, 3:2, 198-206.
- Willets, P. (2011). *Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance*. London: Routledge.
- Yanacopulos, H. (2005). "The Strategies that Bind: NGO Coalitions and their Influence", *Global Networks*, 5:1, 93-110.
- Ιός της Κυριακής (2004). «Ένα Σχολείο για την Τσιάπας». *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 31 Οκτωβρίου.
- Κότιος, Α. (2002). «Οι ΜΚΟ και η Πρωτοβουλία Jubilee 2000». Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρης (επιμ.), *Η Διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μηλιώνη, Δ. (2006). «Μαζική Επικοινωνία και Δημοκρατία: Προς ένα Νέο Μοντέλο Δημοκρατίας στην Εποχή της Παγκόσμιας Διασύνδεσης». *Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Δημοσιογραφίας & ΜΜΕ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2007). *Ο Παγκόσμιος Ρόλος των Μη-Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δυναμική και Αδυναμίες στην Παγκόσμια Διακυβέρνηση*, με πρόλογο του Ν. Μουζέλη. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2014). «Ζητήματα Λογοδοσίας, Αντιπροσωπευτικότητας και Διαφάνειας στις Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις». Στο Ι. Σεφεριάδη (επιμ.), *Η Δημοκρατική Λειτουργία σε Καμπή: Προκλήσεις και Απειλές στον Πρώιμο 21<sup>ο</sup> Αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

**ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ**  
**Αντί-επιλόγου**